

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi*

Ertan Gökmen**

Öz

Bu çalışmada Osmanlı eğitim kurumlarından kız rüştiyelerinde, sanayi mekteplerinde ve hayır kurumlarından Darülaceze ile Darülhayr-ı Âlide halıcılık sanatının nasıl öğretildiği konusu ele alınmıştır. Çalışmanın en önemli kaynağını Osmanlı Arşivinde yer alan konuya dair belgeler ile konuya ilişkin ikinci el kaynaklar oluşturmaktadır. Elde edilen bilgiler çerçevesinde belirtilen kurumlarda bu sanatın neden öğretilmek istendiği, halı tezgâhlarının nasıl kurulduğu ve malzemelerinin nasıl temin edildiği, bu öğretimin mektep programlarını nasıl etkilediği, hangi şehirlerin kız rüştiyelerinde ve sanayi mekteplerinde halıcılık eğitiminin verildiği, halıcılık eğitiminin verilmesinde karşılaşılan güçlükler ele alınmıştır. Bunun yanında halıcılığı geliştirmek için yurt dışından hangi tür makineler ve malzemeler getirildiği, yerel yöneticilerin merkezi idarenden talepleri, bu taleplerin ne kadarının karşılandığı, ahalinin bu konudaki gayretleri, zikredilen kurumlarda verilen halıcılık eğitiminden nasıl bir sonuç elde edildiği hususu ele alınan konulardır. Belgelerde yer alan bilgiler mekteplerde verilen halıcılık eğitiminin çok verimli olmadığını göstermektedir. Maarif Nezareti halı muallimi talep eden bazı yerlerin yöneticilerine bu sanatın rüştiyelerde öğretiminin pek başarılı olmadığını, sanatı öğrenmeye istekli kişilerin halıcılıkla şöret bulmuş yerlere gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Darülacezede halıcılık yanında pek çok sanatın öğretimine 1910 yılında son verilmiştir. Darülhayr-ı Âlide ise daha çok kurulduğu ilk yıllarda halıcılık faaliyetine önem verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halıcılık, Sanayi Mektebi, Kız Rüştiye Mektebi, Darülaceze, Darülhayr-ı Âli.

Carpet Weaving Education in Ottoman Charities and Schools

Abstract

The topic of how carpet weaving was taught in Ottoman educational institutions, including girls' secondary schools, industrial schools, and charitable organizations like Dârülaceze (home for the elderly, homeless, and orphans) and Dârülhayr-i âli (shelter for orphans), was discussed in this study. The most important source of the study is the documents of Ottoman Archive and secondary sources on the subject. In light of the information gathered, reasons for wanting this art to be taught in the designated institutions, how the carpet looms are set up and materials are obtained, how this teaching has affected the curricula in the schools, which cities offer carpet training in girls' secondary schools and industrial schools, and challenges in doing so are discussed. The discussion also covers the types of equipment and supplies that were imported from abroad to help the carpet industry grow, the demands that local administrators made of the central government and the extent to which these demands were met, the efforts made by individuals in this regard, and the outcomes of the carpet training that was provided in the aforementioned institutions. The information in the documents demonstrates how ineffective the carpet training offered in schools is. According to the Ministry of Education, teaching carpet weaving in schools has not been particularly successful, and individuals who are interested in learning the craft should be sent to locations known for carpet weaving instead. This statement was made to the managers of several locations that sought a carpet instructor. Other than carpet making, several other skills were no longer taught in Dârülaceze in 1910. Contrarily, throughout the early years of Dârülhayr-i âli's existence, focus was placed on carpet weaving.

Key words: Carpet Weaving, Industrial Schools, Girls' Secondary School, Dârülaceze, Dârülhayr-ı Âli.

* DOI: 10.16971/vakiflar.1160889

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ağustos 2022 / August 2022

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Nisan 2023 / April 2023

** Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: ertan.gokmen@cbu.edu.tr; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9189-9960>

Giriş

Türklerin millî sanatı olan halıcılığın çok eski bir geçmişi vardır. Altay Dağlarında Pazırık vadisinde yapılan kazılarda MÖ 5.-4. yüzyıla, Doğu Türkistan'da Lou-Lan'da MS 3.-4. yüzyıla ve Turfan'da MS 5.-6. yüzyıla tarihlenen halılar bulunması bunu göstermektedir (Arseven, 1984: 251; Ölçer, 2002: 790). Orta Asya'dan farklı tarihlerde yapılan göçler ile bu sanat değişik coğrafyalara ve Anadolu'ya taşınmıştır. Anadolu'da Türkmen ve Yörük topluluklarının yaşadığı bölgelerde bu sanat yaygın bir şekilde icra edilmiştir. Hayvanları için yaylak ve kışlak bulunan Uşak, Demirci, Gördes yöresi; Çanakkale-Bergama dağ kitesinin bulunduğu yerler, Orta Anadolu düzlüğünde yer alan Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri ve Ürgüp Yörük halıcılığının önemli merkezleri olarak yükselmiştir (İnalçık, 2021: 30). Anadolu'nun belirli bölgelerinde dokunan halılar dışında sarayın ihtiyacını karşılamak için saray halı ustaları tarafından halılar dokunmuştur. Fatih döneminde Osmanlı sarayında bir halı atölyesi bulunduğu, 1495 tarihinde saray imalathanesinde usta ve çırak olmak üzere on sekiz kalıçe-bafân¹ bulunduğu, bunların sayısının daha sonraki dönemlerde arttığı, Yavuz döneminde Tebriz'den ve Herat'tan getirilen nakkaşlar sayesinde bu sanatın daha da geliştiği ve Saray Halıları adıyla bilinen bir stilin ortaya çıktığı bilinmektedir. Gerek sarayda gerekse Uşak'ta dokunan halılar için saray nakkaşhanesinde farklı renk ve desenlerde modeller üretilmiştir. (İnalçık, 2021: 44, 46-47; Ölçer, 2002: 813). Mevcut bilgilerimize göre saray dışında Osmanlı topraklarında halıcılık sanatının öğretildiği bir mektep bulunmamaktadır. Gerek sarayda gerekse Anadolu'da bu sanatın usta çırak ilişkisi içerisinde öğretildiği anlaşılmaktadır. 19. yüzyılda Anadolu'da kurulan halı ticaret evleri Avrupa'nın isteklerine ve zevklerine göre halı dokutmaya başlamışlardır. İliki 1836 yılında kurulan altı halı şirketi 1907 yılında Şark Halı Kumpanyası adı altında birleşerek Anadolu'daki halı üretiminin büyük bir kısmını kontrolleri altına almışlardır. Bu şirket kurduğu desen atölyeleri, iplik fabrikaları ve boyahaneleri ile üretim malzemelerinde bir tekel oluşturmuş pek çok şehirde bulunan atölyelerinde ve kurduğu acenteleri aracılığı ile eve iş verme usulü ile istediği nitelikte halı dokutmuştur (Yılmaz, 2020: 296, 298, 604, 307, 324). Halı ticaret evlerinin ve Şark Halı kumpanyasının yoğun olarak faaliyet gösterdiği 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında Osmanlı hayır kurumlarından Darülaceze ile Darülhayr-ı Âlide ve bunun yanında kız rüştiyeleri ile sanayi mekteplerinde halıcılık sanatı öğretilmeye ve bu sayede kişilere maişetlerini temin edecekleri bir meslek kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada bu kurumlarda bu sanatın nasıl öğretilmeye çalışıldığı arşiv belgeleri ve mevcut literatür doğrultusunda ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Darülacezede Halıcılık Eğitimi

Darülaceze, sokaklarda bulunan kimsesiz çocuklar ile sakat kadın ve erkekleri dilenmekten kurtarmak, onları barındırmak ve eğitmek üzere 31 Ocak 1896 tarihinde açılmıştır. 1895 yılında kurumun teşkilat yapısına dair bir nizamnamesi yayınlanmıştır (Nuhoğlu, 1993: 513). Kurumla ilgili 16 Nisan 1916 tarihinde bir nizamname daha çıkarılmıştır. Bu nizamnameye göre Dâhiliye Nezaretine bağlı olacak olan kurumda erkeklere, kızlara, çocuklara ve emzirme dönemindeki çocuklara ait şubeler bulunacaktı. Kurumda müdür başkanlığında baştabip, muhasebeci, başkatip ve eczacıbaşidan oluşan ve her türlü satın almaları gerçekleştirecek olan daimî bir heyet bulunacaktı. Kuruma ancak İstanbul'da doğan ve oturan hasta veya iş göremez olanlar, kazançtan aciz ve nafakasını temin edecek kimsesi bulunmayanlar ve sokakta bulunan çocuklar kabul edilecekti (Düstur II. Tertip C. 9: 901-906).

Darülacezede barınanlara normal eğitim yanında bazı sanat dallarında da eğitimler veriliyordu. Bu sanatlar arasında çorapçılık, dokumacılık, dülgerlik, terzilik, ayakkabıcılık, marangozluk, boyacılık, demircilik ve fotoğrafçılık bulunuyordu. Halı ve seccade imalathaneleri kurumda ilk açılan tesislerdi. Dokunan

1 Halı dokuyucular.

halı ve seccadeler bahar mevsiminde Darülacezede açılan sergide ve ramazan ayında Beyazıt Camii avlusunda satılıyor ve kuruma gelir sağlanıyordu. II. Abdülhamid Darülacezede dokunan halı ve seccadelerden güzel olanların 1900 yılında Paris'te düzenlenen sergide teşhir edilmesini istemiştir (Yıldırım, 2014: 51; Nuhoğlu, 1993: 513). Darülaceze ürünlerinin Beyazıt Cami avlusu dışında Şehremaneti mezat mahallinde belediyece belirlenen günlerde satışı da yapılmıştır (BOA. DH. UMVM 118/36).

Osmanlı Arşivindeki belgeler Darülacezede halıcılık atölyelerinin kurumun açılışından kısa bir zaman sonra kurulduğunu ve imalata başladığını göstermektedir. Dâhiliye Nezaretinden Uşak kazası kaymakamlığına gönderilen 18 Temmuz 1898 tarihli yazıda Bab-ı Ali koridorları için imal edilecek yol halısı için gerekli 650 ile 700 kıyye² yünün gönderilen numune kadar beyaz olmamak ve ondan bir derece siyah ve kalın olmak suretiyle ne kadar sürede satın alınıp gönderilebileceği sorulmuştur (BOA. DH. MKT. 1270/59).

Darülaceze Nizamnamesi'nin üçüncü faslının 19. maddesi Darülacezede barınan kadın ve erkeklerden muktedir olanların münasip sanatlarla iştiğal olmasını amir idi. Bu bağlamda nescacılık sanatı da öğretilmesi gereken sanatlardan sayılmıştır. Halıcılık sanatında mahareti olduğu imal ettiği seccadelerden anlaşılan Haralambos Efendi ile eşi aylık 400 kuruş maaş ile Darülacezede halı sanatını öğretmek için talip olmuşlardır. 1 Ocak 1899 tarihli irade ile Darülaceze kadınlarına halı dokumayı öğretmek için bu sanatta mahir Haralambos Efendi ile hanımının aylık 400 kuruş maaş ile istihdam edilmeleri kararlaştırılmıştır (BOA. İ.DH. 1360/40). Darülacezedeki halı imalatına katkısı olan bir diğer kişi İsmail Hakkı Efendi'dir. Tarihsiz bir belgede Darülacezede halı dokunmasına nezaret etmek üzere bu sanatta mahareti olan itibarlı halı tüccarlarından İsmail Hakkı Bey fahri olarak görevlendirilmek istemiştir. Hakkı Bey'in bu isteği kabul edilmiş, haftada iki gün Darülacezeye devam etmesi uygun bulunmuş ve kendisine gerekli yardımın yapılması istenmiştir (BOA. DH. MKT. 2327/87). 5 Ağustos 1901 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen yazıda ise İsmail Hakkı Efendi'nin halı dokuma sanatıyla ticaretinin terakkisindeki teşekküre değer çalışması ve Darülacezedeki halı imalatına olan nezareti dolayı Sanayi Madalyası ile taltif edilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 2519/75).

Darülacezede halı nescini öğretmek için görevlendirilen Haralambos Efendi ile zevcesinden gerekli şekilde istifade edilemediği anlaşılmaktadır. Dâhiliye Mektubi Kaleminden 31 Ekim 1901 tarihinde gönderilen tezkirede hizmetlerinden istifade edilemediği beyan edilen Darülaceze halı ustası Haralambos Efendi ile zevcesine verilmekte olan 400 kuruş maaşa Darülaceze sanayi ustalarına tahsis edilmiş meblağdan 100 kuruş daha ilave edilerek aylık 500 kuruş maaşla Fikri veled-i İstefan Efendi'nin tayininin uygun görüldüğü belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 2550/76). 1901 yılında Darülaceze halı ustalığına tayin edilen Fikri Efendi 1906 yılına kadar hizmet etmiştir. Ancak kendisinden hakkıyla istifade edilemediğinden görevinden alınmıştır. Konu ile ilgili olarak 15 Ocak 1906 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen yazıda, Darülaceze halı ustası Fikri Efendi'nin dokuma sanatında mahareti olmamasından dolayı zamanında dokunan halı ve seccadelerin evvelkilere nispetle adi olduğu, sipariş edilenlerin de istenilen şekilde dokunmamasından dolayı iade edildiği, bu durumun idarenin dikkatini çektiği belirtilerek adı geçen kişinin ustalıktan ihracı ile halıcılığın ihdas edildiği zamanlarda mahareti ve hizmeti görülen Haralambos Efendi ile eşi Olga Hanım'ın tahsis edilen 500 kuruşun eşit olarak taksimi ile halı muallim ve muallimeliğine tayininin uygun görüldüğü belirtilmiştir (BOA. MF.MKT. 1042/18).

Dâhiliye Nezaretinden Darülacezeye yazılan 5 Temmuz 1906 tarihli tezkire ile Haralambos Efendi ile Olga Hanım yanında Darülaceze çamaşırhanesinde çalışan Mehmet Efendi'nin tahsis edilmiş maaşıyla halı ustalığına geçirilmesi uygun bulunmuştur (BOA. DH. MKT. 1099/26). Dâhiliye Nezaretinden 27 Temmuz

2 1282 gram değerinde ağırlık ölçüsü.

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

1907 tarihinde Darülaceze Müdüriyetine gönderilen bir başka yazı ile halı ustası Haralambos Efendi'nin 500 kuruşluk maaşının yarısının zevcesine ve diğer yarısının halı kalfalarından Fettah Efendi'ye verilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 1185/45). Haralambos Efendi'nin maaşının eşi ve kalfa arasında paylaştırılmış olması onun ya görevinden ayrılması ya da vefatı dolayısıyla gerçekleşmiş olmalıdır.

Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen 22 Haziran 1899 tarihli yazıda, Darülacezede öğretimine başlanan halıcılık sanatının gelişmesi için gerekli görülen eşyanın Daimî Komisyon marifetiyle satın alınmasının uygun görüldüğü belirtilmektedir (BOA. DH.MKT. 2214/28). Bu ihtiyaçlar kapsamında Dâhiliye Nezaretinden 24 Mayıs 1900 tarihinde Uşak kaymakamlığına gönderilen yazıda Darülaceze halı imalathanesi için 210 kıyye yün iplik istenmiştir (BOA. DH.MKT. 2349/75).

26 Mayıs 1902 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre Darülacezede on dokuz halı tezgâhı bulunmakta ancak malzeme eksikliği sebebiyle bunlardan yalnız üçü işlemektedir. İlgili yazıda yün ve iplik gibi levazımata noksanlığından dolayı ramazanın on beşinden beri halı imalatı tatil edilmiş ise de halı ustalarına maaş ödenmesine devam edilmektedir. Tezgâhların işlemesi için şimdilik 250 kıyye yün ipliğin, 70 kıyye pamuk ipliğin ve 500 kıyye ham yünün hemen satın alınması ve bunlar imal edilinceye kadar Anadolu'dan en iyi cinsten yapağı satın alınır, temizlenir, büktürülür ve boyatılır ise ucuzluk ve sağlamlık bakımından hazır boyanmış alınan ipliklerden daha üstün malzeme elde edilmiş olacağı ve iki misli fayda temin edileceği bilirkişilerce ifade edilmiştir (BOA. DH. MKT. 2350/120). Darülaceze kendi imkânları ile halı malzemesi tedarik etmeye çalışsa da halı malzemeleri daha çok halıcılıkla ünlenen yerlerden tedarik edilmeye çalışılmıştır. Yardım amaçlı olarak halı ipi hediye eden hayırseverler de bulunmaktaydı. Nitekim 19 Eylül 1904 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen yazıda, Darülaceze halı tezgâhlarında kullanılmak üzere Uşak'a sipariş edilen 3.500 kuruş değerindeki ipi bedelsiz hediye eden ve gönderen Küpelerzade Mehmet Sadık Efendi'nin dördüncü dereceden Mecidî Nişanı ile taltifinin uygun olacağı belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 890/3).

Darülacezedeki eski tezgâhların yenileri ile değiştirilmesi için de çalışma yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 31 Temmuz 1902 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülacezeye halı imali ve yeni tezgâhların alınması için yazı gönderilmiştir (BOA. DH. MKT. 2382/40).

Darülaceze halı imalathanesi için bir taraftan malzeme tedarik edilmeye çalışılırken bir taraftan da kalite bakımından görülen eksikliklerin giderilmesine çalışılmıştır. Bu hususla ilgili olarak reis dâhil sekiz üyesi bulunan Darülaceze Muhtelit Komisyonu tarafından 21 Temmuz 1902 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda, Darülaceze halı imalathanelerinde bir sene öncesine kadar şark usulü taklit edilerek halı dokunduğu ve bunlara rağbet edildiği ancak bir seneden beri imal edilen halıların evvelki şark halıları ile kıyas kabul etmeyecek derecede zarafetini kaybettiği, renklerinde ve nakışlarında uyumsuzluk gözlemlendiği belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 561/16).

Darülacezedeki eski tezgâhlarla gerçekleştirilen halı imalatının ilerleyen yıllarda yurt dışından getirilen makinelerle sürdürülmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu hususta ihtiyaç duyulan makineler İngiltere'den tedarik edilmiştir. 23 Eylül 1905 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen yazıda, Darülaceze için İngiltere'ye sipariş edilen ve İstanbul'a gelen halı tezgâhının bedeli olan 115 İngiliz lirasının ödenmesi ve tezgâhların alınması için Sandık Emni'nin gönderilmesi ve ayrıca sipariş edilen üç adet tezgâh bedelinin temini hususunun muhasebeye bildirilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 955/37).

İngiltere'den tedarik edilen dokuma makineleri ile diğer alet ve edevat için gümrük vergisi muafiyeti uygulanmıştır. Konu ile ilgili olarak 14 Aralık 1905 tarihinde Darülacezeden Sadarete gönderilen yazıda, Darülacezede Avrupakâri halı mamulâtı meydana getirerek halıcılığın gelişmesini sağlamak için İngilte-

re'ye sipariş edilen ve gelen dört adet tezgâh ile çözgü ve atkı ipliği sarmaya mahsus makineler ve teferuatının Emtia-i Ecnebiye Gümrüğünden resimsiz geçmesi hususunda 10 Aralık 1905 tarihinde Rüsumat Emanetine bir tezkire gönderildiği, ancak makineleri almak için gönderilen memura nezaretçe izin verilmedikçe tezgâhların çıkarılmayacağı tekrar bildirildiğinden bu durumla ilgili Rüsumat Emanetine emir verilmesi istenmektedir (BOA. DH. MKT. 840/36). Darülacezenin bu talebi üzerine 14 Aralık 1905 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Rüsumat Emanetine bir tezkire gönderilmiş ve tezgâhlar ile diğer makine ve teçhizatın ilgili memura teslimi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 840/36).

11 Nisan 1906 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Rüsumat Emanetine gönderilen tezkirede ise Darülacezede Avrupakâri halı imal etmek için getirilen tezgâhların kurulduğu, yakın zamanda imalata başlanacağı ve bu tezgâhlara ait iplik vesaire bazı eşyanın da sipariş üzerine Avrupa'dan gümrüğe geldiği ve gümrük vergisi alınmaksızın teslimi hususunun Darülaceze Müdüriyetinden istendiği ifade edilerek zikredilen eşyanın idarece gönderilecek memura teslimi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 1068/3). Yine 27 Mayıs 1907 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Rüsumat Emanetine gönderilen yazıda, Darülaceze halı tezgâhları için İngiltere'ye sipariş edilmiş olan tarak ile çözgü atkısı olmak üzere altı kalem eşyanın gümrüğe geldiği ve resim alınmaksızın Darülacezeden gelen memura teslimi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 1099/27).

İngiltere'den ithal edilen halı tezgâhlarının işletilmesi ve yerli halı ustalarına öğretilmesi için yabancı ustalar getirilmiştir. Bu ustaların temini ile ilgili olarak Dâhiliye Nezareti ile Londra Sefareti arasında yazışmalar yapılmıştır. Konu ile ilgili olarak Londra Sefaretinden Dâhiliye Nezaretime gönderilen 14 Mart 1907 tarihli yazıda, Darülacezede halı makinesini işletmek için Hartresley Fabrikası sanatkârı İngiliz tebaasından Mösyö William Hog'un İstanbul'a geleceği bildirilmiştir (BOA. DH. MKT. 1217/51).

Halı makinesi ustası William Hog ile yapılan mukavelede şu hususlar bulunmaktadır: Mukavele süresi bir yıl olup bu süre içinde sanatkâra aylık yirmi İngiliz lirası ücret ile Londra'dan İstanbul'a ve İstanbul'dan Londra'ya gitmek için başkaca harcırah verilecektir. Usta, Darülacezede belirlenen zamanlarda idarenin istediği şekilde halı dokuyacak ve hastalık dışında imalata ara vermeyecektir. Ustaya çalışmadığı günler için ücret ödenmeyecek, devamsızlık sebebiyle imalat durduğu takdirde müdüriyetçe mukavele fesh olunacak ve dönüş için yol parası verilmeyecektir. Sözleşme süresince yemek ve mesken masrafı sanatkara ait olacaktır (BOA. DH. MKT. 1217/51).

İngiltere'den getirilen ustadan yeterince istifade edilemediği anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili olarak 8 Ekim 1908 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen yazıda, yirmi İngiliz lirası maaş ödenen ustadan istifade edilemediği hususunda haber alındığı ifade edilerek bu ustanın hangi tarihten beri maaş aldığı, çalıştığı tezgâhlarda şimdiye kadar kaç metre halı dokunduğu, bunların tutarının ne olduğu ve bunlar için ne kadar masraf yapıldığının bildirilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 2626/62).

İngiltere'den getirilen ustanın, süresi dolmadan üç buçuk ay önce mukavelesi feshedilmek istenmiş ise de ustanın maaşında çok az indirim razı olması sebebiyle sözleşme süresinin bitimine kadar çalıştırılmasının uygun olacağına dair 2 Ocak 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine yazı gönderilmiştir. Yazıda ayrıca her ay ne kadar halı dokunduğu, bunun kıymeti, sarf edilen malzemenin miktarının her ay gönderilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 2699/24).

Dâhiliye Nezaretinden 27 Nisan 1908 tarihinde Darülaceze Müdüriyetine gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre Darülacezede Avrupakâri halı tezgâhında çiçekli ürün meydana getirmek için İngiltere'den 4.675 kuruş bedel ile jakar makinesi³ getirilmiştir (BOA. DH. MKT. 1250/73). İngiltere'den getirilen bu

³ Her çözgü ipliğinin başlı başına hareket ettiği mekanik dokuma tezgâhı. Bu makine ile karmaşık desenli kumaş dokunabilmektedir. Türkçe Sözlük, (Türkçe Sözlük 2011, 1243)

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

makinelere dokuma yapabilmek için yurtdışından kalın ve ince iplik siparişleri verilmiştir. 18 Haziran 1908 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze müdüriyetine gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre Darülacezedeki halı makinesinde özel surette dokunacak halı ve seccadeler için İstanbul'da bulunmayan çeşitli numarada iki katlı beyaz 75 kıyye; kalın ve ince 200 kıyye Hint keten ipliğinin İngiltere'deki fabrikadan sipariş edildiği belirtilmektedir (BOA. DH. MKT. 1262/69).

Darülacezedeki Avrupakâri halı tezgâhlarında çiçekli halılar yanında 16. ve 18. asırlarda Osmanlı topraklarında dokunan halılardan imal edebilmek için Avrupa'daki halı katalogları temin edilmeye çalışılmıştır. Bu konuda 20 Şubat 1908 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen tezkirede bilgiler bulunmaktadır. Tezkirede 1901 senesinde Viyana'dan resimli ve matbu olup 16. ve 18. asır Osmanlı halıları ile İran halılarının resimlerini ihtiva eden bir katalogun satın alındığı ve getirildiği, bunun yanında bu defa Almanya'da basılan bir risalenin de katalog ile idareye teslim edildiği belirtilmektedir (BOA. DH. MKT. 1324/69).

Darülacezede barınan kişileri meslek sahibi yapmak ve kuruma gelir sağlamak için kurulmuş olan sanat atölyelerinden istenilen verimin alınmadığı, Darülaceze Daimî Komisyonu tarafından hazırlanan bir mazbatadan anlaşılmaktadır. Darülaceze Müdür Vekili, Muhasebeci Vekili, Sertabip Vekili ve Muhasebe Başkatibinden oluşan Darülaceze Daimî Komisyonuna ait 10 Kasım 1910 tarihli mazbata bunu açıkça ortaya koymaktadır. İlgili mazbatada kurulduğu tarihten bu zamana kadar geçen sürede Darülacezede ki sanat atölyelerinden maddi ve manevi fayda sağlanmadığı, bu imalathanelerde üretilen ürünlerin satışından elde edilen kazancın yapılan masrafların çok az bir kısmını karşıladığı, pek çok ürünün de satılmayarak zarara sebep olduğu, acezeeye ve çocuklara sanat öğretilmediği belirtilmiştir. Mazbatada ayrıca sanatların muntazaman çalışmasının ancak tezgâh ve makine tedarikine bağlı olduğu, Darülacezede barınan kimselerin hasta, sakat ve iş göremez kimseler olduğu, bunların ömürlerinin sonuna kadar dilenmeye muhtaç kişilerden buldukları düşünüldüğünde bu acezeeye gelecekte maişetlerini kolayca temin edecek sanat öğretilmesinin mümkün olmadığı, atölyelerde üretilen ürünlerin sağlamlık, ucuzluk ve zarafet bakımından piyasadaki ürünlerden daha aşağıda olmasından dolayı bunlardan pek fazla gelir elde etmenin mümkün olmadığı ifade edilerek bu sanatları kurumda icra etmenin zor olduğu belirtilmiştir. Bu hususları dile getiren komisyon üyeleri daha fazla zarara meydan vermemek için marangozluk, oymacılık ve kakmacılık ile halı, kumaş ve çorap nesci sanatlarına ait imalathanelerin kapatılmasına ve memurları maaşlarının kesilmesine ve hesap memurlarından oluşacak bir komisyon kurulmasına, bu komisyon marifeti ile sanat atölyelerinde mevcut ham ve demirbaş eşyanın müzayede ile satılmasına ve bu hususun Dâhiliye Nezaretine bildirilmesine, müzayedenin Takvim-i Vekayi'de yayınlanmasına, müzayedeye Darülhayr-ı Âli'nin ve Sanayi Mektebinin iştirakinin sağlanmasına, bu hususlarla ilgili olarak Maarif, Orman ve Maadin Nezaretlerine yazı gönderilmesine, kunduracılık ve terzilik sanat imalathanelerinin acezenin ayakkabı ve elbise ihtiyaçlarını karşılamak için şimdilik olduğu gibi bırakılmasına karar vermiştir (BOA. DH. MKT. 2659/20).

Darülaceze Daimî Komisyonunun yukarıda zikredilen sanatların kaldırıldığına dair Dâhiliye Nezaretinden 16 Kasım 1910 tarihinde Darülaceze Müdüriyetine, Maarif, Orman ve Maadin Nezaretlerine yazı gönderilmiştir (BOA. DH. MKT. 2659/20).

Darülacezede halıcılık eğitimi 1910 yılında sonlandırılmış olsa da bu tarihten sonra da bazı kişilere aldıkları halıcılık eğitimi sebebiyle Sanayi Madalyası verilmiştir. Bu kapsamda 20 Eylül 1916 tarihli irade-i seniyye ile halıcılık sanatı tahsil etmiş olan Darülaceze kız öğrencilerinden Karlıovalı Nazlı Hanım bint-i Ahmet ile Bosnalı Hatice Hanım bint-i Hasan'a birer Sanayi Madalyası verilmiştir (BOA. DH. KMS. 41/37).

Darülacezedeki halıcılık sanatı ile ilgili olmasa da “Darülaceze” isimli bir risaleye halı dokuyan kızların resimlerinin izinsiz şekilde kartpostal olarak konulması kurumca sakıncalı görülmüş ve bunun önlenmesi istenmiştir. Konuya dair Darülaceze Müdüriyetinden 21 Haziran 1907 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, “Darülaceze” unvanlı matbu bir risalede bulunan Darü'l-hayr'da halıcılık öğrenen kız çocuklarının fotoğraflarının bilinmeyen biri tarafından kartpostal şekline konularak satıldığı ifade edilmiştir (BOA. DH. MKT. 1263/78). Belirtilen kartpostalın satışının yasaklanması, mevcut risale nüshasının toplattırılması ve tedavülüne meydan verilmemesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 1263/78).

2. Darülhayr-ı Âlide Halıcılık Eğitimi

Darülhayr-ı Âli Müslüman, kimsesiz, yetim çocukların okutulması ve bunlara bir sanat öğretilmesi için 1 Eylül 1903 tarihinde İstanbul'da Zeynep Hanım Konağında açılmış altı sınıflı rüştiye derecesinde bir mekteptir (Ergin, 1977: 1260-1262). Kurulduğu yıllarda mektebin adı Darüleytam iken sonradan Darülhayr-ı Âli olmuştur (Kapçı, 2013: 169-170). Darülhayr-ı Âlinin mesleki derslere dair programında öğrencilere ilk üç senede daha çok mesleklere ait aletler, basit çizimler, kağıt kesme, kağıttan basit şekiller ve nesnelere yapma ve basit örgü işleri gösterilirken, dördüncü seneden sonraki yıllarda marangozluk, oymacılık, kunduracılık, hakkaklık, mücellitlik, saraçlık, döşemecilik, mürettiblik, bahçıvanlık, Frenk tenekeçiliği, tatlıcılık, şekerlemecilik, aşçılık, çiftçilik, pastacılık, oyuncakçılık gösterileceği belirtilmiştir (Kapçı, 2012: 102-103). Mektepte 1906 yılından sonra şimendifercilik eğitimi de vermeye başlanmıştır (Kapçı, 2013: 169-170). Mektep II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra 21 Ağustos 1909 tarihinde kapatılmıştır (Ergin 1977, 1260-1262).

Darülhayr-ı Âlide halıcılık eğitimine mektebin açıldığı ilk yıl başladığı arşiv vesikalarındaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu sanata dair en erken tarihli belge 18 Mart 1903 tarihidir. Belirtilen tarihte Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen yazıda ailesinin kalabalık olmasından ve fakirlik içinde bulunmasından bahsederek imtihanı yapıp başarılı olması halinde Darülhayr-ı Âli halı ustalığı ile ressamlığına tayinini isteyen Mehmet Salih imzasıyla verilen dilekçenin ek olarak verildiği belirtilerek gereğinin yapılması tavsiye olunmuştur (BOA. DH. MKT. 668/60).

Darülhayr-ı Âli Müdürü ve aynı zamanda Meclis-i Kebir-i Maarif üyesi olan Cemal Efendi 5 Aralık 1903 tarihinde Darülhayr-ı Âlide halı ve kilim dokunması için halı tezgâhları ve yünleri satın alınması için tesisat tertibinden mektep sandığına on bin kuruşun havale edilmesini istemiştir (BOA. MF. MKT. 761/63). Cemal Efendi sadarete gönderdiği yazıda öncelikle bu kurumun kuruluş amacı ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir: “... küşâd buyurdıkları işbu Darülhayr-ı Âliden asıl maksad hayr-ı mersad-ı cenâb-ı zillullahileri bî-vâyeğân etfâli öyle orta yerde serseri-yâne gezinmekten men' ve vikâye ve lüzûmu kadar ni'met-i ma'ârifden hisse-mend ederek el-hâletü hâzihi eyâdi-i ecânibde bulunmağla mahrûm oldukları sanâ-yi'den istifâde cihetine sevk ile sâye-i hümâ-pâye-i mülûkânelerinde Dersaadet'te hayli erbâb-ı san'at yetiştirmekten ibâret olduğu malûm-ı hidîvâneleridir...” (BOA. DH. MKT. 668/60).

Cemal Efendi yazısının devamında bugün için sanayiye başlangıç olmak üzere teşkil edilen üç sınıfta sanat eğitimine bu senede başlanmaz ise bazı mahzurlar ortaya çıkacağını, mektepte bir sanat öğrenemeyenlere şahadetname verilemeyeceğini, altı seneden fazla mektepte tutulmak zorunda olan talebenin bu uzun süreye tahammül edemeyip mektebi terke mecbur kalacağını, terklerine müsaade edilmez ve mecburi olarak çıkışları tehir edilirse yaşlarının yirmiye aşacağını ve bunların kendilerinden küçük çocuklar arasında bulunmalarının bazı sıkıntılara neden olacağını, bu çocukları mektepten çıkarmanın da yapılan emeklerin boşa gitmesine sebep olacağını belirtmiştir.

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

Cemal Efendi, belirtilen mahzurlardan dolayı az masraf ile kısa zamanda bazı sanatları öğretmek için harekete geçmek gerektiğini, az zamanda öğretilebilecek sanatlardan birinin halı ve kilim nesci ile ayak-kabı imali olduğunu ifade etmekte ve bunun nasıl gerçekleştirileceği hususunda şu bilgileri vermektedir:

Halı nesci ele alınacak olursa Uşak halısının bir arşın⁴ karesine bir buçuk kıyye yün gitmektedir. Boyalı olmak üzere her kıyyesi bir mecdiyeden otuz kuruşa; Acem halısının bir arşın karesine malına göre bir kıyye ile bir buçuk kıyye yün gitmektedir ki bu da otuz kuruşa; Ayıntab kiliminin bir arşın karesine yüz elli dirhem yün gitmektedir ki bunun da her arşın karesi yedi buçuk kuruşa mal olacaktır. Yapılan bu izahata ve hesaplara göre bu seneden itibaren halı ve kilim nescine başlanır ise amele masrafı da olmadığından hariçten alınan halı ve kilimin yarı fiyatına mal üretilmiş olacaktır. Bu sanata vukufu olan depo memuru Ahmet Efendi ile yapılan görüşmede şayet bu iş için on bin kuruş tahsisat ayrılır ise bunun iki bin kuruşu ile mevcut enkazdan istifade ederek tezgâhları kurmak ve geri kalan sekiz bin kuruşu ile boyalı yün almak mümkün olacaktır. Tezgâhlar kurulur ve gerekli olan malzeme de alınır ve imalata hemen başlanır ise her arşın karesi, otuz kuruştan iki yüz altmış altı arşın, eğer kilim dokunur ise her arşın karesi onar kuruştan sekiz yüz arşın dokunmuş olacaktır. Dokunan bu halı ve kilimlere belirli bir kâr ilave edilirse dışarıdan alınacak halı ve kilimlere göre daha uygun fiyat ortaya çıkacak ve böylece halkın bu dokumalara rağbeti artacaktır. Şayet talep edilen para verilir ise öncelikle numune olarak Maarif Nezareti adına yüz arşın halı ile yüz altmış arşın kilim dokunacaktır. Bu numune dokumalarda başarılı olunur ise lüzumu kadar usta ve kalfa tedariki ile dışarıdan sipariş kabul etmek ve devlet dairelerinin halı ihtiyaçları için yapılacak ihalelere girilebilmek mümkün olacaktır (BOA. MF. MKT. 761/63).

Cemal Efendi'nin Darülhayr-ı Âlide halı, kilim ve kunduracılık imaline hemen başlanabilmesi için talep ettiği para ile ilgili olarak 1 Şubat 1904 tarihinde Maarif Nezaretinden Darülhayr-ı Âli Müdüriyetine bir yazı gönderilmiş ve bakanlık bütçesinden on bin kuruşun verilmesine karar verildiği belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 761/63).

Darülhayr-ı Âli tarafından talep edilen paranın kuruma gönderilmesinden sonra tezgâhlar kurulmuş ve Nisan 1904 tarihinde halı dokunmaya başlanmıştır. Darülhayr-ı Âli Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen 21 Mayıs 1904 tarihli yazıda bir ay evvel başlanan halıcılık sanatıyla ilgili olarak talebenin ellerini işe alıştırmak ve tecrübe kazanmalarını sağlamak için talebenin ilk dokudukları halılardan ibaret olan beş parça numune halının görülmesi için nezarete takdim edildiği ve kurumun hediyesi olacak bir seccadenin tezgâhlarda dokunduğu kurum müdürü ve Meclis-i Maarif azası tarafından bildirilmiştir (BOA. MF. MKT. 781/70).

Darülhayr-ı Âlide halı dokunmaya başlanmasından bir sene sonrasında gelinen seviyeyi görmek için Maarif Nezaretinden 11 Mart 1905 tarihinde Darülhayr-ı Âli Müdüriyetine bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda kurumda uygulamaya konan halıcılık sanatı için başlangıçta satın alınan tezgâh, tarak, makas ve saire gibi tesis eşyası için kaç kuruş sarf edildiği, halı dokunmak için satın alınan yün, ipek, iplik, boya ve saire gibi ham eşya için ne kadar ödeme yapıldığı, şimdiye kadar kaç halı imal ettirildiği ve bunların kaç kuruşa satıldığı, elde mevcut dokunmuş ne kadar halı bulunduğu, bugün için tezgâhlarda kaç halı dokunduğu, bu halıların dokunması için ne kadarlık eşyaya ihtiyaç olduğu, kaç kuruşluk ham eşya mevcut olduğu, şimdiye kadar elde edilen kazancın ne kadar olduğu sorulmuş ve bunların mektep muhasebesince bir defter halinde tanzim edilip nezarete gönderilmesi istenmiştir (BOA. MF. MKT. 838/40).

Darülhayr-ı Âlide halıcılık sanatının gelişmesinde depo memuru Ahmet Efendi'nin teşviki ve gayreti bulunmaktadı. Bu gayretin ve emeğin karşılığı olarak Ahmet Efendi'nin maaşının artırılması yoluna gidil-

4 Arşın için birkaç farklı değer söz konusu olup mimari arşın 0,758 m; çarşı arşını 0,680 m, kumaşlar için kullanılan arşın ise 0,650 m'dir (İnalçık 2001, 441).

miştir. Bu maaş artışı ile ilgili olarak Darülhayr-ı Âli Müdürü tarafından Maarif Nezaretine 27 Nisan 1905 tarihinde bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda kurumda halıcılık sanatının gelişmesinde, boyacılık, ressamlık ve kalfalık vazifelerinde fahri olarak çalışan depo memuru Ahmet Efendi'nin gayretinin ve emeğinin çok olduğu, kendisinde daha fazla şevk ve istek meydana getirmek için mevcut maaşına 250 kuruş zam yapılması istenmiştir (BOA. MF. MKT. 878/47). Konu ile ilgili olarak 9 Eylül 1905 tarihinde Maarif Nezaretinden Dârü'l-hayr-ı Âli Müdüriyetine gönderilen yazıda aşçılık sınıfının gelecekte talebenin istifadesine yaramayacağı düşünüldüğünden ustasına tahsis edilen 500 kuruştan harcanmayan 250 kuruşun 100 kuruşunun halı ustası maaşı adıyla Ahmet Efendi'ye verilmesinin uygun olduğu belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 882/28).

Darülhayr-ı Âlide halı nesci ve diğer sanatların icrası için gerekli malzemelerin bir komisyon marifeti ile satın alındığı anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili olarak Maarif Nezaretinden Darülhayr-ı Âli Müdüriyetine gönderilen 7 Ekim 1905 tarihli yazıda Darülhayr-ı Âlide teşkil edilen sanayi sınıflarından kunduracılık, halıcılık ve terzilik sınıfları için gerekli eşyanın komisyon marifeti ile alınması ve bunun bir defterinin tutulması istenmiştir (BOA. DH.MKT. 887/5).

1905 yılından sonraki tarihlerde Darülhayr-ı Âlide halıcılığın ne ölçüde başarı ile sürdürülebildiğine dair bilgi bulunmamaktadır. En kötü ihtimal ile bu sanat mektebin kapatıldığı tarih olan 1909 yılına kadar devam etmiş olmalıdır.

3. Kız Rüştîyelerinde Ve İptidailerde Halıcılık Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde ilk kız rüştîyesi 1859 yılında İstanbul'da Cevri Kalfa İnas Rüştîyesi ismi ile İstanbul'da açılmıştır. Kadın öğretmen bulmadaki güçlükten dolayı taşrada kız rüştîyelerinin açılmasına ise ancak 1870'li yıllardan sonra başlanabilmektedir (Akyüz, 2008: 164-165). 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre kız rüştîyeleri 500 haneden fazla olan yerlerde açılacaktı. Bu mekteplerin kurulmasına ve yaygınlaştırılmasına öncelikle İstanbul'da ve vilayet merkezlerinde başlanacaktı. Kurulan rüştîyelere kadın muallime bulunmadığı durumlarda edepli ve yaşlı olan erkek muallimler olarak tayin edilecekti. Eğitim süresi dört yıl olan bu mekteplerde normal dersler dışında tedbir-i menzil, nakşa başlangıç olacak resim ve dikiş ile mecburi olmayan müzik dersi bulunacak ve bunlar için usta ve muallimeler tayin edilecekti (Cevad, 2001: 430-431).

Rüştîyeler, kız çocuklarının iptidai sonrasında eğitimlerini sürdürebildikleri tek eğitim kurumu idi. Kız rüştîyelerinde kızlara ev işlerinde yardımcı olacak, geçimlerine katkıda bulunacak ve yaşadıkları şehrin gelişimine katkı sağlayacak bazı sanatlar öğretilmeye çalışılmıştır. Biçki, dikiş ve nakış yanında bazı vilayet ve sancaklarda bulunan kız rüştîyelerine devam eden kızlara normal derslerini etkilemeyecek şekilde halıcılığın öğretilmeye çalışıldığı görülmektedir. Aşağıdaki başlıklarda halıcılık eğitimi verilen kız rüştîyeleri ile bu mekteplerde halıcılık sanatının nasıl öğretilmeye çalışıldığına dair bilgilere yer verilecektir.

3.1. Bitlis Kız Rüştîyesinde Halıcılık Eğitimi

Vilayete ait salnamelere göre Bitlis Kız Rüştîyesi 1900 yılında kurulmuştur. Yeni kurulan bu rüştîyenin birinci muallimeliği ile nakış muallimeliği boştur. İkinci muallimeliğini vekil olarak Sultan Hanım, gözetmenliğini Kudret Hanım ve hizmetçiliğini Murat Ağa yapmaktadır (Bitlis Vilayeti Salmamesi, 1318: 113). Kurulan bu rüştîyede ilk seneden başlayarak halıcılığın öğretilmesi için girişimde bulunulduğu anlaşılmaktadır. 8 Aralık 1900 tarihli bir yazıdan anlaşıldığına göre Bitlis Kız Rüştîyesinde halı dokumayı öğretmek için görevlendirilecek ustanın maaşının yarısının Belediye Dairesinden yarısının da Maarif Nezareti bütçesinden karşılanması gerektiği belirtilmiştir (BOA. MF.MKT. 539/52).

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

Bitlis'teki Kız Rüştiyesi nakış ve halı muallimeliğine gayrimüslim hocaların tayin edilmesinden rahatsız olan Bitlisli muharrir Seyid Ahmet Hilmi tarafından 2 Nisan 1901 tarihinde "Ziyadesiyle Mühim ve Mahremdir" başlığı ile gönderilen yazıda ifade edilen hususlarla ilgili olarak 2 Temmuz 1901 tarihinde Dâhiye Nezaretinden Maarif Nezaretine bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda, Vilayet Maarif Müdürünün görev yapan bir muallimeyi bir başkasını atamak için istifaya zorladığı, bu istifa sebebiyle mektebin muallimesiz kaldığı, nakış muallimeliğine Protestan Misyoner Mektebinde eğitim görmüş bir Ermeni kızın, halı muallimeliğine de Sivas'tan getirilen bir Ermeni kadının tayin edildiği, bu tayinlerle mektebin bir Ermeni okulu hâline getirildiği belirtilmiştir. Konu ile ilgili olarak Maarif Nezaretinden Bitlis vilayetine bahsedilen durum hakkında bilgi almak için bir yazı gönderilmiştir. Bu yazı üzerine Bitlis vilayetinden nezarete bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta muallimenin istifa nedeninin Van'da bulunan eşi yanına gitmek istemesinden kaynaklandığı ve bugün için görevinin boş olmadığı, vazifesinin Müslüman ikinci muallime ile iptidai mektebi muallimesi tarafından yerine getirildiği, mektep mubassırının da Müslüman olduğu, Maarif Müdürü tarafından nakış muallimeliğine Osmanlı vatandaşı Bitlisli bir Ermeni kızın tayin edildiği, bu kızın Protestan Misyoner Mektebinde tahsil gördüğü, halı muallimeliğine ise nezaretin bilgisi ve izni ile Sivas'tan bir Ermeni kadının getirildiği bildirilmiştir (BOA. DH. TMİK.M. 103/32).

Bitlis'te Kız Rüştiyesinde diğer dersleri görmeyip sadece halı ve seccade dokumayı öğrenen kız çocuklara elde ettikleri muvaffakiyetin derecesini gösteren şahadetname verilmesi konusunda nezaretin onayını almak amacıyla 8 Şubat 1902 tarihinde Bitlis Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda, kız rüştiyesinde istenildiği şekilde kurulan ve faaliyete geçirilen halı tezgâhlarında diğer dersleri okumayan ve ancak halı dokumayı öğrenen gayrimüslim kız çocuklarının bu sanatta fevkalade maharet kazandıkları, evlerine ekmek götürcek parayı tedarik etmeye başladıkları, bu sanatın ileride daha da gelişeceği, bu kızların şunun bunun hanesinde ücretle seccade ve halı dokumak istedikleri, halı dokumada meleke ve maharet kesp etmiş kızlara yazıya ek olarak verilen numune üzere bir şahadetname verilmesinin düşünüldüğü ifade edilerek nezaretçe de uygun görülür ise bu şahadetnamelerden iki yüz adet basılarak gönderilmesi istenmiştir BOA. DH. MKT. 621/26).

Halı dokumayı öğrenen kız çocuklarına verilecek şahadetname ile ilgili olarak 15 Nisan 1902 tarihinde Maarif Nezaretinden Kız Sanayi Mektebi Müdüriyetine bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda, Bitlis Kız Rüştiyesi halı tezgâhlarına devam ederek tahsillerini tamamlayan kızlara verilmek üzere mahallince tanzim edilip gönderilen şahadettenin mektepçe yeniden sade bir şekilde düzenlenmesi ve gönderilmesinin Meclis-i Maarif tarafından istendiği belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 621/26).

Bitlis Kız Rüştiyesinde görevli gayrimüslim halı ve nakış muallimelerinin görevlerini 1903 yılına kadar sürdürdükleri 13 Nisan 1903 tarihinde Maarif Nezaretinden Bitlis vilayetine gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır. İlgili yazıda Bitlis Kız Rüştiyesi nakış muallimesinin beceriksizliği sebebiyle kız öğrencilerin kendisinden istifade edemediği, halı muallimesinin sözleşmesinin de şubatın on beşinde dolduğu ve yenilenmesine gerek görülmediği, bu muallimelerden birinin Ermeni ve diğerinin Keldani olduğu, bunların mektepte bulunmalarının maslahata uygun olmadığı, zikredilen muallimelerin şimdilik vekaleten çalıştırılması gerektiği, mektepten yetişen ve ergenlik yaşına gelmiş kızlarla idare edilmesi konusunda Vilayet Maarif Müdüriyeti tarafından çekilen 12 Şubat 1903 tarihli telgrafnamenin Mekatib-i Rüştiye İdaresine havale edildiği ve burada alınacak kararın vilayete bildirileceği belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 705/44).

1 Haziran 1906 tarihli bir yazıdan anlaşıldığına göre Bitlis Kız Rüştiyesinde belirtilen tarihte halıcılık sanatını icraya muktedir Anna Hanım isimli bir gayrimüslim kadının dört yüz kuruş maaşla halı ustası olarak çalışmaktadır (BOA. MF. İBT. 234/66).

Bitlis valisi Siirt'te bulunduğu sırada halı nescine yarayacak tiftiklerle ilgili dikkatini çeken bir hususu 2 Eylül 1915 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda belirtmiştir. Vali Bey bu yazısında Siirt'te bulunduğu sırada dikkatini çeken ve dünyada yalnız Siirt livasıyla Mardin'in Midyat ve Cizre kazalarında yetişmekte olan ve onun üstünde rengi bulunan tiftik keçileri yününden zikredilen yerlerde imal edilmekte olan abaları taklit ederek battaniye vesaire yaptırılmasına teşebbüs edildiğini ve bu hususta hayli gelişme sağlandığını belirtmiştir. Vali Bey Bitlis'e gelmesinden sonra yerli sanayinin yaygınlaştırılmasına ve terakkisine çalışıldığı sırada bu havaliye has bu tabii renklerden halı nescinin de düşünüldüğünü, dokuma için gerekli yünlerin getirilmesinden sonra kız mektebinde bu sanatın geliştirilmesine gayret edildiğini, mektepte okuyan kızlar tarafından dokunan iki duvar ve iki namaz seccadesiyle dört sandık yüzünün, tabii renkli yıkanmamış on iki buçuk kıyye yünün ve eğrilmiş iki kıyye tiftiğin Bitlis Mebusu Hasan Lami Efendi tarafından Meclis-i Uminin toplandığı sırada üyelere gösterildiğini, Ankara ve İstanbul'da bolca bulunan siyah ve beyaz renkli tiftiklere Siirt, Midyat ve Cizre taraflarında bulunan muhtelif renklerdeki tiftikler karıştırılır ve bu yünlerle Hereke Fabrikası'nda halı imaline teşebbüs edilirse kıymetli halılar meydana getirilebileceğini belirtmiştir (BOA. DH. UMVM. 75/27). Bitlis valisinin bu teklifinin kabul edilip edilmediğini elimizde konuya dair belge olmadığından bilemiyoruz.

3.2. Adana Kız Rüştüyesinde Halıcılık Eğitimi

Adana Kız Rüştüyesi de halıcılık sanatının öğretildiği mekteplere aittir. 4 Ağustos 1898 tarihinde Adana Maarif Müdürü tarafından Maarif Nezaretine gönderilen yazıda kız öğrencilere halı sanatını öğretmek için 60 kuruş maaşla halı ustası tayin edilmesinin istendiği ancak bu kadar düşük maaşla vilayet dahilinde halı ustası bulmanın mümkün olmadığı bu miktarın iki yüz kuruşa çıkarılması için izin verilmesi gerektiği belirtilmektedir (BOA. MF. MKT. 381/55).

Adana Vilayeti Kız Rüştüyesi için iki yüz kuruş maaşla da halı ustası bulunamamış ve Sivas vilayetinden halı ustası getirilmiştir. Halı ustası bulmak için yapılan çalışmaların neler olduğu 28 Ağustos 1898 tarihinde Adana Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen yazıda açıkça belirtilmiştir. İlgili yazıya göre, Adana Vilayeti Kız Rüştüye Mektebinde halı sanatını öğretmek için altmış kuruş maaşla halı ustası tedarik edilmeye çalışılmış ancak bulunamamıştır. Bu defa halı ustasına verilecek maaş iki yüz kuruşa yükseltilmiş ve Aydın, Konya, Ankara ve Sivas Maarif Müdürlükleri ile irtibata geçilerek muallime bulunmaya çalışılmış ancak bu vilayetlerden de göreve talipli çıkmamıştır. Ancak Sivas Maarif Müdürlüğünden gelen yazıda altı yüz kuruş maaşla halı sanatına vakıf, okur yazar Sıdika Hanım'ın bu göreve talip olduğu belirtilmiştir. Sıdika Hanım okur yazar olduğundan iptidai mektepte hem muallimlik hem de halı ustalığı yapacaktır. Adana Maarif Müdürlüğü Sıdika Hanım'a verilecek paranın iki yüz elli kuruşunun mektepten ayrılan Rukiye Hanım'ın maaşından, yüz elli kuruşunun da idadide muallim iken Hukuk Mektebine kaydolan Mehmet Emin Efendi maaşından karşılanacağını belirtmekte ve bu miktara yüz kuruş da mahalli münderis⁵ vakıf gelirlerinden ilave yapılması ile bu miktarın beş yüz yüz kuruşa ulaşacağını belirtmekte ve yapılacak bu ödeme için nezaretten izin istemektedir (BOA. MF. MKT. 381/55).

13 Kasım 1898 tarihli yazıdan anlaşıldığına göre, Sıdika Hanım'ın tayini 28 Ağustos 1898 tarihinde yapılmış ancak Sıdika Hanım sonradan bu görevden affını istemiştir. Sivas Maarif Müdürlüğü bu göreve üç yüz kuruş maaşla İntizam Hanımla annesi İva Hanım'ın talip olduğunu belirtmiştir. 6 Aralık 1898 tarihli Meclis-i Maarif mazbatasında İntizam Hanım ile annesinin 300 kuruş maaşla halı muallimesi olarak kalan 200 kuruşla da mektebe yeni bir muallim tayin edilmesinin uygun olduğu belirtilmektedir.

5 Münderis Vakıf: Gelirinin sarf edileceği eseri kalmayan vakıf.

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

İntizam Hanımla annesinin mektepte ne kadar süre halı muallimesi olarak çalıştığı belgelerden anlaşılammış olsa da yerlerine daha sonra başka muallimelerin atandığı anlaşılmaktadır. 24 Ocak 1905 tarihinde Vilayet Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen tahriratta lağvedildiği bildirilen Adana Kız Rüştüye Mektebi Halı muallimeliğini ifa etmekte olan Hatice Hanım'ın 28 Ağustos 1904 tarihinde mekteple ilişkisinin kesildiği ifade edilmiştir (BOA. MF. MKT. 381/55).

3.3. Sivas Kız Rüştüyesinde Halıcılık Eğitimi

Halıcılık eğitimine dair belgelerden anlaşıldığına göre Sivas Vilayeti Kız Rüştüyesinde de halıcılık eğitimi verilmeye çalışılmıştır. 17 Nisan 1906 tarihinde Sivas Vilayeti Maarif Müdürü tarafından Maarif Nezaretine gönderilen tahriratta, Sivas Kız Rüştüyesinde kurulan *halı şubesi* ustalığına her gün devam etmek şartıyla evkaf-ı münderise gelirlerinden evvelce yüz elli kuruş tahsis olunduğu ancak halı dokumanın öğrencilere her gün gösterilmesinin diğer dersleri sekteye uğrattığı bu yüzden haftada iki gün dokuma usulünün gösterilmesi ile de maksadın hasıl olabileceği ifade edilmiştir. Bu sene başından itibaren halı nesci öğretimine haftada iki gün ayrılacağı, muallimeye de iki gün üzerinden elli kuruş verileceği, halı şubesi için hizmet eden erkek ve kadın kapıcıya verilen aylık on kuruşun kesileceği ve böylece 120 kuruş tasarruf yapılabileceğine komisyonca karar verildiği belirtilmiş ve uygulamanın belirttiği şekilde yapılması için nezaretten izin istenmiştir (BOA. MF. MKT. 952/66). Maarif Nezaretinden 8 Eylül 1906 tarihinde Sivas vilayetine gönderilen yazıda Sivas Maarif Müdüriyetinin istediği izin kendilerine verilmiştir (BOA. MF. MKT. 952/66).

3.4. Konya Kız Rüştüyesinde Halıcılık Eğitimi

Konya valisi diğer vilayetlerde açıldığı gibi Konya Kız Rüştüyesinde bir halıcılık dershanesi açılması için çaba göstermiştir. Vali Bey 23 Nisan 1898 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda neden kız rüştüyesinde halıcılık dershanesi açılması gerektiğini ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Konya Valisi bu yazısında vilayetin yirmi kazası bulunduğunu, vilayet merkezindeki tek kız rüştüyesinde altı sınıfta 120 kız öğrencinin öğrenim gördüğünü, bu kızlara normal dersler yanında el hüneri derslerinin bir muallime tarafından verildiğini, resmî program gereğince bu muallimenin altı sınıfa haftada yirmi dört ders verdiğini, bunun imkân haricinde bir durum olduğunu, hocanın ders yükünü hafifletmek için bir muallime veya iki muavine ve bir hademe tayini için izin istemektedir.

Konya valisi kız rüştüyesinde halıcılık kursu açılmasının gerekçelerini ise şu şekilde belirtmiştir: Nezaretçe tertip edilen yeni programın el hünerleri kısmında memleket kız çocuklarının sanayie dair bilmesi gereken sanatlar mükemmel şekilde bir araya getirilmiştir. Bu sanatların icra edilmesi memlekete büyük faydalar sağlayacaktır. El sanatlarının öğretilmesi lüzumlu ise de her memleket ve beldenin kendine mahsus olan mahalli sanayiini geliştirmek ve yaygınlaştırmak daha da mühimdir. Konya'da öteden beri rağbet gören ve revaç bulan halı sanatını öğrenmek için küçük yaştaki Müslüman kız çocukları az bir yevmiye ile bazı Hristiyan sermaye sahiplerinin kurdukları halı tezgâhlarına gitmektedirler. Halıcılık sanatının rağbet gördüğünü anlayan gayrimüslimler kız rüştüyelerine tezgâhlar koyarak derslere ilave olarak halı nescini öğretmektedirler. Müslüman kızlarından bir kısmı da Hristiyanların idaresinde bulunan bu tezgâhlara halı nescine gitmektedir. Bunu önlemek için büyük olan kız rüştüyelerinde uygun olan bir salona kurulacak birkaç tezgâh ile program dahilindeki derslere zarar vermemek şartı ile dönüşümlü olarak mektebe devam eden kızlara halıcılık talim ettirilmesi gerekmektedir. Bu gerekçeleri belirten Konya valisi, kız rüştüyesinde kurulacak tezgâhlarda kızlara halı nescini öğretecek usta için iki yüz kuruş tahsis edilmesini talep etmektedir (BOA. MF. MKT. 399/40).

Konya valisinin talebi ile ilgili olarak Maarif-i Umumiye Nezaretinden Konya vilayetine 30 Mayıs 1898 tarihinde bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda talep edilen ikinci muallim için beş yüz kuruş tahsis edildiği ve ikinci muallime olarak el işlerini dahi gösterecek bilgiye sahip Kız Sanayi Mektebi Şahadetnameli Hatice Hanım'ın seçildiği ve memuriyetinin tasdik edildiği ancak halı ustası tayini için nezaretin bütçesinin elverişli olmadığı, halı ustası maaşının mahalli imkânlar yanında kızların yaptıkları el işlerinin satılması veya piyango tertibi suretiyle elde edilecek gelirden ödenmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 399/40).

Maarif Nezareti, halı ustası için para tahsis etmese de bir yıl sonrasına ait 14 Mayıs 1899 tarihli bir belgede Konya Kız Rüştüyesinde halı imalinde görülen çalışmalarından memnuniyet duyulan halı muallimesi Tenosya Hanımla kız öğrencilerden Kadriye, Emine, Akdes, İsmet, Leyla, Fatıma, Şefika ve İsmet hanımlara Sanayi Madalyası verilmesi, yerel imkânlarla rüştüye bir halı muallimesinin atandığını göstermektedir (BOA. İ. TAL. 175/43).

Konya Kız Rüştüyesinde halı nesci öğretilmeye çalışılırken halıcılığa olan rağbeti artırmak için vilayette halı ve kilim sergisi açılmıştır. Açılan bu sergi ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır (Önder, 1963: 98-101; Muşmal, 2007: 241-249; Yılmaz, 2021: 360388). Bu sergi ile ilgili olarak Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 27 Temmuz 1899 tarihli yazıda dâhili sanayi teşviki için 4 Mayıs'ta başlamak 13 Haziran 1900 tarihine kadar devam etmek üzere vilayetin gözetimi altında halı ve kilim sergisi açılması düşünüldüğü, bu serginin açılması, teşhir edilecek mensucatın çeşidi, teşhir ücreti, sergiye katılım ücreti ve dokuma sahiplerine verilecek mükafatın derecesini gösteren talimatın tasdik edilmesi talep edilmektedir. Konuya dair belgeler nezaret tarafından istenen iznin verildiğini ve talimatın tasdik edildiğini göstermektedir (BOA. DH. MKT. 2225/21).

Konya Vilayeti Kız Rüştüyesinde 1898 yılından başlayarak 1900 yılına kadar halıcılık eğitiminin yerel imkânlarla verilmeye çalışıldığı ancak bunun daha sonraki yıllarda sürdürülemediği anlaşılmaktadır. 3 Haziran 1909 tarihinde Konya Vilayeti Maarif Müdüriyeti tarafından Maarif Nezaretine gönderilen yazıdaki bilgiler bunu göstermektedir. İlgili yazıda, Anadolu'da ve Konya çevresinde tek dâhili sanayi olup Avrupa'da oldukça rağbet gören halıcılığın bir kat daha geliştirilmesinin lüzumlu olduğu ve mekteplerce de gerekli tedbirlerin alınmasının nezaretçe uygun bulunduğu ve bu sıralarda umum mektep programlarının yeniden düzenlenmesi sebebiyle kız mektepleri programına nakış ve el işleri dersinden başka bir de halıcılığın ilavesi ve muallimliği için en az 300 kuruş kadar bir maaşın bütçeye konulması istenmektedir (BOA. MF. MKT. 1135/9).

Konya Vilayeti Maarif Müdüriyetinin bu talebi ile ilgili olarak Maarif Nezaretinden Meclis-i Maarif ifadesiyle 1 Temmuz 1909 tarihinde gönderilen yazıda, halıcılık sanatının talim ve terakkisi için şimdiki kadar yapılan teşviklerden bir semere hasıl olmadığı, halıcılık sanatının kız mektepleri programına dahil edilmesi ile istenilen şekilde öğretilmesinin bir çok mali fedakârlığı gerektirdiği, şu sıralar bütçenin buna müsait olmadığı ancak vilayet dâhilinde tezgâh bulunmasına nazaran hevesli olan kızların bu sanatı bu tezgâhlarda tahsil etmekte serbest oldukları bildirilmiştir (BOA. MF. MKT. 1135/9).

3.5. Mamûratülaziz Kız Rüştüyesinde Halıcılık Eğitimi

Kız rüştüyelerinde halıcılık eğitiminin verilmeye çalışıldığı yerlerden biri de Elazığ'dır. 5 Eylül 1905 tarihinde Mamûratülaziz Valisi tarafından Maarif Nezaretine çekilen telgrafta 14 Mart 1905'ten 13 Mayıs 1905 tarihine kadar geçen iki aylık sürede gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Telgraftaki ifadelerle göre vilayet merkezi ile mülhakatta erkek ve kızlara ait dokuz adet iptidai ile bir darümuallimin

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

ve kız rüştiyesinde halı ve seccade dokumak ve imal etmek üzere bir dersane ve tezgâh kurulduğu bildirilmiştir BOA. MF. MKT. 885/29).

1905 yılında kurulduğu ifade edilen kız rüştiyesi halı dershanesinin 1909 yılında muallimesizlik nedeniyle âtil vaziyette olduğu anlaşılmaktadır. Vilayet Maarif Müdürü Vekiline ait 15 Ocak 1909 tarihli müzekkerede vilayet merkezinde bulunan Kız Rüştiye Mektebinde el işlerinin çeşitlenmesinden dolayı iki muallime ile mektebi idare etmenin mümkün olmadığı, bugün için âtil bulunan mektep halı tezgâhının daha mükemmel hâle getirilmesi için bin kuruşa ihtiyaç olduğu, ayrılacak tahsisatla mektebin iptidai şubesine üçüncü bir muallimenin tayin edilmesi gerektiği, istihkakı bulunan üçüncü muallimenin halı tezgâhına ayrılması hususunun Vilayet İdare Meclisi mazbatasıyla karar altına alındığı ve bu mazbatanın Maarif Nezaretine gönderileceği belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 1116/19).

Yukarıda belirtilen hususla ilgili Maarif Müdüriyeti Vekaletine ait 21 Ocak 1909 tarihli tezkirede vilayet merkezindeki kız mektebinin âtil olan halı tezgâhının mükemmel getirilmesi için bin kuruş sermayeye ihtiyaç olduğu, ikinci muallimenin halı tezgâhında istihdamı ve mektebin iptidai şubesine bir üçüncü muallimenin tayini hususunu içeren 19 Ocak 1909 tarihli tezkirenin değerlendirildiği ifa edildikten sonra zikredilen mektebin sanayi şubesinin istenilen seviyeye gelmesi arzu edilen bir şey ise de bunun tam olarak beklendiği şekilde olmasının şüpheli olduğu, zira birinci muallime mevcut iken ikinci muallimenin halıcılığa ayrılması ile yeni bir tahsisata ve üçüncü bir muallime istihdamına pek de ihtiyaç bulunmadığı belirtilmiştir. Bunun yanında sanayi şubesinin gelişmesi için mektebin gelirlerine ve masraflarına ve bütün satın almalarına nezaret etmek için mahalli ticarete vukufu olan ticaret reisi Kerim Efendi'nin görevlendirilmesinin uygun bulunduğu ifade edilmiştir (BOA. MF. MKT. 1116/19).

3.6. Diyarbakır Vilayeti Kız Rüştiyesinde Halıcılık

Diyarbakır Maarif Müdürü tarafından Maarif Nezaretine gönderilen 9 Eylül 1897 tarihli yazıda vilayetin halıcılığa gayet uygun olduğu belirtilmiştir. İlgili yazıda vilayetin halı imaline gayet elverişli ve burada uygun fiyatla yün tedarik etmenin mümkün olduğu, bunun vilayet ekonomisine birçok fayda sağlayacağı, bu sanatın kız öğrencilere öğretilmesi ile dokuma sanatının yaygınlaşacağı, bu sanatın mektep programına dahil edilmesi ve halı ustasına münderis vakıf gelirlerinden şimdilik altmış kuruş maaş tahsis edilmesi hususunda Vilayet Maarif Meclisince karar verildiği ifade edilmiştir (BOA. MF. MKT. 381/55).

10 Ekim 1897 tarihli bir yazıda ise Diyarbakır vilayetindeki kız rüştiyelerinde kız öğrencilere halıcılık sanatının öğretilmesine dair Diyarbakır Maarif Meclisinin aldığı kararın isabetli olduğu, ancak halıcılık sanatına dair konulacak derslerin mektep programına zarar vermemesi gerektiği, Adana, Mamûratülâziz, Ankara ve Sivas vilayetlerindeki kız rüştiyelerinde halı sanatının öğretilmesiyle önemli faydalar elde edildiği dikkate alındığında Diyarbakır vilayetinde de bu sanatın kız rüştiyelerinde öğretilmesinin uygun olduğu ifade edilmiştir (BOA. MF. MKT. 381/55).

3.7. Denizli Kız Rüştiyesinde Halıcılık Eğitimi

Denizli Kız Rüştiyesinde halı dokumaya 1904 yılında başlanmıştır. 2 Mart 1904 tarihli Mekatib-i Rüştiye İdaresinin Aydın Maarif Müdüriyetinden gelen inhaya dayalı olarak verdiği bilgiye göre Merhum Hacı Müsellim Ağa'nın hanımı Gülfidan Hanım'ın yardım olarak verdiği kırk Osmanlı lirası ile Denizli Kız Rüştiyesinde kız öğrencilerin halı ve seccade dokumaları ve imal etmeleri için mektep avlusunda inşa edilen bina tamamlanmış ve Rumî ayın on sekizinci günü devlete ve padişaha yapılan duadan sonra salonda kız öğrenciler halı dokumaya başlamışlardır (BOA. MF. MKT. 770/2). Gülfidan Hanım'ın yaptığı teşekküre değer bu fedakârlığının gazetelerle halka duyurulması için Maarif Nezaretinden 19 Mart 1904 tarihinde Matbuat-ı Dâhiliye İdaresine bir yazı gönderilmiştir (BOA. MF. MKT. 770/2).

3.8. Van Kız İptidailerinde Halıcılık Eğitimi

Van Maarif Müdürlüğü şehirde bulunan kız rüştiyelerinde halıcılık eğitimi verilmesi için bir girişimde bulunmuştur. Bu hususta 18 Haziran 1901 tarihinde Van Maarif Müdürü Vekili tarafından Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, memleketin her tarafında ziraat, ticaret ve sanayi gelişmesi için gayret edildiği, bu havalide yapağının çok ve aynı zamanda fiyatının diğer yerlere göre uygun olduğu ifade edilerek Van'daki kız mekteplerinde okuyan kızlara halı nescini öğretmek için Bitlis vilayetine verilen izin gibi Van için de iki muallime maaşı olarak sekiz yüz kuruşun tahsis edilmesi ve muallime gönderilmesi için Sivas'a veya nerede bulunur ise oranın maarif müdürüne yazı gönderilmesi istenmiştir (BOA. MF. MKT. 600/33).

Bu taleple ilgili 17 Ekim 1901 tarihli bir yazıda Van'da kız rüştiyesi bulunmadığı ancak maaşları geçici olarak maarif gelirlerinden karşılanan Hadika-i Marifet ve Gülşen-i Edeb isimli iki kız iptidaisi bulunduğu belirtilmekte, buralarda okuyan kızların yaşlarının bu sanatı icra etmeye yeterli olduğu, muallime bulmak için İzmir veya Sivas Maarif Müdürlüklerine yazı yazılacağı hususunun Meclis-i Maarife bırakıldığı belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 600/33).

22 Ocak 1902 tarihinde Maarif Nezaretinden Sivas Vilayeti Maarif Müdüriyetine gönderilen yazıda Van'daki kız iptidaileri için iki kadın halı ustasının seçilip Van'a gönderilmesi istenmiştir (BOA. MF. MKT. 600/33). Sivas vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen 24 Şubat 1902 tarihli telgrafta aylık dörder yüz kuruş maaşla İliz ve Yakon isimli iki kadının göreve talip oldukları bildirilmiştir (BOA. MF. MKT. 600/33). Meclis-i Maarife ait 31 Mart 1901 tarihli mazbatada ise ismi zikredilen iki kadının tayininin uygun bulunduğu ve görevlendirme için Sivas'a ve Van'a yazı gönderilmesinin kararlaştırıldığı belirtilmektedir (BOA. MF. MKT. 600/33). Meclis-i Maarifin bu kararı üzerine 5 Nisan 1902 tarihinde yapılan tayinlerle ilgili Sivas ve Van Maarif Müdürlüklerine yazı gönderilmiştir (BOA. MF. MKT. 600/33). Van Maarif Müdürü tarafından 23 Haziran 1902 tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen telgrafta ise Bitlis Kız Mektebi halı nesci muallimeliğinde bulunan Sivaslı Elmas kadının vilayetin talebi ile Gülşen-i Edeb Mektebine celp edildiği ve altı aydan beri istihdam edildiği, Hadika-i Marifet Mektebine başka bir muallime tayinine lüzum kalmadığı ifade edilerek iki muallimenin gönderilmesine gerek kalmadığı belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 600/33). Bu yazı üzerine 28 Haziran 1902 tarihinde Sivas Vilayeti Maarif Müdüriyetine gönderilen tahriratta halı nesci muallimleri Van'a gitmek için yola çıkarılmamışlar ise başka bir yazı gönderilinceye kadar alıkonulmaları istenmiştir (BOA. MF. MKT. 6639/16).

3.9. Erzurum Kız Rüştiyesinde Halıcılık Eğitimi

15 Temmuz 1911 tarihinde Erzurum Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen yazıda Erzurum Kız Rüştiyesinde iki adet halı tezgâhı ile bir adet çorap makinesi bulunduğu belirtilmektedir. İlgili yazıda tezgâh ve makineler bulunmasına rağmen bu sanatları öğretecek muallim ve muallime bulunmadığı, 1910-1911 senelerine ait vilayet maarif bütçesine halıcılık ve çorapçılık sanatlarını öğretmek için muallim maaşları ve malzeme alımı için birkaç bin kuruşluk tahsisat konulduğu ancak şimdiye kadar bunlarla ilgili bir yazı gönderilmediği ifade edilmiştir. Yazının devamında eski idare zamanında mekteplerde bu gibi sanatların kızlara öğretilmesi düşünüldüğünden makinelerin hazır olduğu, şimdiki idarenin de zikredilen sanatları Müslüman kızlara öğretmek istediği ancak bunun verilecek tahsisatla mümkün olabileceği belirtilerek gerekli paranın havale edilmesi istenmektedir. Vilayetin bu talebi ile ilgili olarak bu senenin bütçesine geçen senekinden fazla bir şey ilave edilemeyeceği ve karşılığı olmayan taleplerin yerine getirilmesine servetçe imkân bulunmadığı şeklinde cevap verilmiştir (BOA. MF. MF. İBT. 400/48).

Erzurum Maarif Müdüriyeti kız rüştiyesinde halıcılık faaliyetini başlatmak için daha sonraki yıllarda da para talebinde bulunmuştur. Bu taleple ilgili olarak 13 Aralık 1914 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye İdaresine ait

bir yazıda ahalisi halıcılık ile meşgul olan yerlerdeki kız rüştiyelerinde öğretilmeye çalışılan halıcılıktan hiçbir fayda görülemediği ifade edilerek Erzurum Maarif Müdüriyetinin istediği paranın tahsis edilemeyeceği belirtilmiştir (BOA. MFİBT. 351/71).

3.10. Kosova Vilayeti Kız Rüştiyelerinde Halıcılık Eğitimi

Anadolu'da yer alan vilayetlerdeki kız rüştiyelerinde olduğu gibi Balkanlar'da bulunan bazı şehirlerin mekteplerinde de halıcılık eğitimi verilmek için çaba gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu mekteplerin bulunduğu yerlerden biri Kosova vilayetidir. Nezaretler arasında yapılan yazışmalar vilayette halıcılık eğitimi verildiğini göstermektedir. 30 Mart 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderilen bir yazıda, Mitroviçe'de halı tezgâhı kurulması düşünüldüğü ve bunun için gerekli hazırlıkların yapıldığı belirtilerek Kosova'da halı ve seccade nescine vakıf muallime var ise çağrılıp oraya kaç kuruluş maaşla gidebileceği hususunun araştırılması için vilayetten 20 Mart 1909 tarihinde tahrirat geldiği ifade edilerek, gerekli tahkikatın yapılarak durumun nezarete bildirilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 2780/58).

Kosova vilayetinde halıcılık eğitiminin verildiği bir diğer yer Seniçe kazasıdır. Kazada verilen halıcılık eğitimi ile ilgili olarak Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemine ait 9 Kasım 1911 tarihi yazıya göre Seniçe Kız Rüştiyesi halı nesci muallimeliğini maharetle ve iyi hizmetle iki senedir vekaleten Fatma Hanım yürütmektedir. İlgili yazıda mektepte halı muallimeliği için tahsis edilen altı yüz kuruşun dört yüz kuruşu ile adı geçen hanımın ve kalan iki yüz kuruşuyla da Seniçe Varoş mahallesinden Dolaka Hanım'ın mektebe ikinci muallime olarak tayini nezaretçe uygun görülürse her ikisinin asaleten atamasının yapılması ve bu durumun Kosova Maarif Müdüriyetine bildirilmesi istenmektedir (BOA. MF. İBT. 356/75).

3.11. Selanik Vilayeti Kız İptidailerinde Halıcılık Eğitimi

Halıcılık eğitiminin verilmeye çalışıldığı bir Balkan şehri de Selanik'tir. Selanik vilayetinin Lankaza ve Yenice kazaları kız iptidailerinde halıcılık eğitimi verilmeye çalışılmıştır. Selanik Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen 4 Eylül 1907 tarihli yazıda, Lankaza kazası Kız İptidai Mektebi öğrencilerine halıcılık sanatını öğretmek için kaza gelirlerinden aylık altı yüz kuruş maaşla Sivas vilayetinden talep edilen Kızannesyan Elmas isimli kadının 10 Ağustos 1907 tarihinde işe başladığı hususunun Maarif Encümeni tarafından bildirildiği ve maarif muhasebesine kaydının yapıldığı ifade edilerek memuriyetinin tasdiki istenmektedir. 10 Kasım 1907 tarihli yazı ile Elmas kadının memuriyetinin Maarif Meclisince uygun bulunduğu belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 1033/2).

7 Haziran 1909 tarihinde Selanik Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen yazıda ise Yenice Kız İptidai Mektebinin bir kat daha geliştirilmesi için mektepte halıcılık kursunun açılmasının mahalince kararlaştırıldığı, sanatı öğretmek için Gördesli bir kadının iki lira harcırah ve üç lira aylık maaş ile getirilmesine karar verildiği ifade edilerek bu hususta nezaretten izin istenmektedir (BOA. MF. MKT. 118/25). 11 Mayıs 1909 tarihinde Maarif Nezaretince konuya dair verilen cevapta Selanik Maarif Müdüriyetinin bu teşebbüsünün memnuniyet verici olduğu ve uygun bulunduğu belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 118/25).

4. Sanayi Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde sanayi mektepleri açılmadan önce bu mekteplerin öncüsü sayılabilecek İslahhaneler kurulmuş, Osmanlı vatandaşı Müslim, gayrimüslim yetim ve öksüz çocuklar buralarda hem barındırılmış hem de meslek sahibi yapılmaya çalışılmıştır. İslahhanelerin ilki Mithat Paşa tarafından 1863 yılında Niş'te açılmıştır. 1864 yılında Ruscuk ve Sofya'da da İslahhaneler kurulmuştur. Bu İslahhanelerin benzerleri daha sonraki yıllarda İzmir, Bursa, Edirne, Bosna, İşkodra, Kastamonu, Trabzon, Erzurum ve

Diyarbakır'da açılmıştır (Akyüz, 2008: 172). Islahhanelere ait nizamnameye göre terzilik, kunduracılık, debbağlık, müretteplik, çuka ve bez dokuma ve iplik yapma bu kurumlarda öğretilecek sanatlar olarak belirlenmiştir (Düstur I. Tertip C. 2, 1289: 280).

Mithat Paşa, Tuna'daki tecrübelerine dayanarak Şura-yı Devlet üyesi bulunduğu sırada 1868 yılında İstanbul'da Sanayi Mektebinin açılmasına öncülük etmiştir (Ergin, 1977: 628). Bu mektebin kuruluş amacı 11 Aralık 1868 tarihli nizamnameye göre Osmanlı memleketlerinde en ziyade ihtiyaç duyulan sanatları öğretmek olarak ifade edilmiştir. Nizamnamenin ikinci maddesinde öğretilecek sanatlar arasında demircilik, dökmeçilik, makineçilik, mimarlık, marangozluk, terzilik, kunduracılık ve mücellitlik zikredilmiştir (Düstur I. Tertip C. 2, 1289: 257).

İlki İstanbul'da kurulan sanayi mektepleri daha sonraki tarihlerde imparatorluğun pek çok vilayetinde açılmıştır. 10 Ağustos 1907 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Umur-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyetine gönderilen yazı nerelerde sanayi mektebi bulunduğu hakkında bilgi vermektedir. İlgili yazıda Balkan Savaşı dolayısıyla İstanbul'a gelen yetim çocuklardan ne kadarının İstanbul, Edirne, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Bağdat, Beyrut, Halep, Hüdavendigar, Suriye, Sivas, Trabzon, Kastamonu (Erkek ve Kız), Konya, Musul, Urfa, Teke, Karahisarısahip vilayet ve sancaklarında bulunan sanayi mekteplerinde barındırılabilceği sorulmuştur (BOA. DH. UMVM 78/14).

Değişik vilayet ve sancaklarda kurulan sanayi mekteplerinde farklı sanat kollarında eğitim verilmiştir. 1897 yılında Üsküp'te açılan sanayi mektebinde kunduracılık, terzilik, marangozluk, müretteplik, litoğraf-yacılık ve oymacılık bölümleri vardı (Korkmaz, 2018: 261, 279). 1874 yılında eğitim öğretime başlayan Selanik Sanayi Mektebinin ilk zamanlarında marangozluk, kunduracılık, terzilik ve makineçilik bölümleri varken sonraki dönemlerde bunlara dokumacılık, matbaacılık, demircilik ve mızıka bölümleri ilave edilmiştir (Düzgün, 2018: 50). Mektebin dokumacılık bölümü ise 1881 yılında hizmet vermeye başlamıştır. Bu bölümde Batı'dan getirilen makinelerle çorap ve mensucat dokuması yapılmıştır (Düzgün, 2018: 53). Bursa Islahhanesinde 1894 yılında halıcılık, terzilik ve kunduracılık; 1906 yılında Bursa Sanayi Mektebinde ise kunduracılık, terzilik, halıcılık, demircilik, ciltçilik, terzilik, ipekböceği kutuculuğu ve marangozluk yanında musiki eğitimi de veriliyordu (Yıldırım, 2013: 84-87; Özdemir, 2015: 81). 27 Temmuz 1903 tarihli nizamnameye göre Diyarbakır Hamidiye Sanayi Mektebinde halı, kumaş, şayak ve diğer dokumalar ile marangozluk, demircilik, dökmeçilik, mücellitlik, kunduracılık ve terzilik sanatları öğretilecekti (Yıldız, 2009: 86). Kastamonu Sanayi Mektebinde terzilik, marangozluk ve kunduracılık eğitimi yanında 1876 yılında halı ustası Ali Ağa tarafından dört öğrenciye halı dokunması öğretilmeye başlanmıştır (Özdemir, 2015: 79). Edirne Sanayi Mektebinde marangozluk, kunduracılık, terzilik, çorapçılık, fanilacılık, döküm-cülük, tesviyecilik, demircilik ve ziraat dersleri öğretilen derslerdendi (Ceber, 2017: 42). Sivas Sanayi Mektebinde ise halıcılık ön plana çıkan sanat dallarındandı (Ceber, 2017: 28). Yukarıda zikredilen ve değişik vilayetlerde bulunan sanayi mekteplerinin bazılarının programlarında halıcılık ve dokumacılık sanatının bulunduğu görülmektedir. Aşağıdaki başlıklarda programlarında halıcılık bulunan sanayi mekteplerinde bu sanatın nasıl öğretilmeye çalışıldığı, merkezi ve yerel idareler tarafından neler yapıldığı ve karşılaşılan güçlükler hakkında bilgi verilecektir.

4.1. İstanbul Kız Sanayi Mektebinde Halıcılık

Mithat Paşa Ruscuk'ta erkelere olduğu gibi kızlara da 1865 yılında sanayi mektebi açmıştır. Maarif Nezareti bu mektepten esinlenerek kızlara geçimlerini sağlamaya yardımcı olmak için 1878'de Üsküdar'da, 1879'da Aksaray'da ve Çağaloğlu'nda üç kız sanayi mektebi açmıştır (Ergin, 1977: 686). Üsküdar Kız Sanayi Mektebi 1878 yılında Ahmet Vefik Paşa tarafından Üsküdar Kız Mektebi adıyla açılmış ve 1881

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

tarihinde Suphi Paşa tarafından Kız Sanayi Mektebi haline getirilmiştir. Mektepte öğretilen ameli dersler içinde kasnak, el örgüleri, kanaviçe, çorap, dikiş, anavata, dival, sıрма işleri, halı ve yün örgü bulunmakta idi (Ergin, 1977: 690).

Kız Sanayi Mektebi Teşkiline Dair 17 Mayıs 1884 tarihli nizamnameye göre kızlara bir hüner kazandırmak amacıyla mektebin birinci senesinde dikiş ve el örmesi; ikinci senesinde nakış, kasnak ve resim; üçüncü senesinde kanaviçe, biçim ve resim; dördüncü senesinde çiçek, biçim ve dikişin çeşitleri, beşinci senesinde dikiş, resim ve biçimin çeşitleri gösterilecekti (Düstur I. Tertip Zeyl 4, 1302: 121). 1900 yılında Cağaloğlu Kız Sanayi Mektebi programına halı ve bez dokuma sanatları dahil edilmiştir (Ergin, 1977: 688-689).

1898 yılına ait maarif salnamesinde iptidaiye ve rüştiyeden ibaret yedi yıllık kız sanayi mekteplerinde el hünere dersleri için haftada on iki saat ayrılmış ve halıcılık dersinin yatılı kız sanayi okullarında iki saat gösterileceği ve bu derslerde kızlara yün ditmek, taramak, bükme ve dokuma usulleri öğretileceği zikredilmektedir (Maarif Nezareti Salnamesi, 1316: 435, 450). 1903 yılı maarif salnamesinde yatılı ve gündüzlü Kız Sanayi Mektebinde halıcılık sanatının Seher Hanım tarafından öğretildiği bilgisi bulunmaktadır (Maarif Nezareti Salnamesi, 1321: 166). 1913 yılında kız sanayi mekteplerinde öğretilen sanatlar arasında resim, biçki-dikiş, tamir ve çamaşır yıkama bulunmaktaydı (Ergin, 1977: 693).

Osmanlı Arşiv vesikaları Kız Sanayi Mektebinde halıcılık sanatının nasıl icra edildiği hakkında malumat vermektedir. 14 Mayıs 1893 tarihli bir belge Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebinde halıcılık eğitimi verildiğini göstermektedir. Mektep müdüriyetine nezaretten gönderilen yazıda halı dokumak ve imal etmek üzere geçen günlere kaydolun on iki çocuktan kefaletname alınmasına gerek olmadığı belirtilmiştir (BOA. MF. İBT. 134/97).

Mektepte dokunan halıların malzemeleri diğer sanayi kuruluşlarından temin ediliyordu. Kız Sanayi Mektebinde dokunacak halılar için kırk kıyye tiftiğin temizlenip bükülmesi için 19 Temmuz 1897 tarihinde Maarif Nezaretinden Feshane Fabrika-i Hümayunu Müdüriyetine yazı gönderilmiştir (BOA. MF. MKT. 360/42).

Mektepte halıcılık hususunda hizmeti görülenler değişik madalyalarla ödüllendirilmiştir. 21 Ekim 1899 tarihinde Maarif Nezaretinden Mabeyn-i Hümayun Başkitabetine gönderilen yazıda Kız Sanayi Mektebi tarafından imal edilen iki halı ile üç seccadenin istenilen nefasette olmadığı belirtilmekte ancak bu sanatta kız öğrencilerin kazandığı dereceyi göstermek için bu dokumaların özel bir memur ile gönderildiği belirtilmektedir. Yazının devamında mektebin gelişmesi yolunda gayretleri görülen halı ustası Hatice ve dikiş ustası Emine Leyla ve Esmâ Hanımlara üçüncü dereceden Şefkat Nişanı ve usta muavineleri Pakize, Fatıma ve Hâmide Hanımlara da Sanayi Madalyası ihsan verilmesi halinde şevk ve gayretlerinin bir kat daha artacağı ifade edilmektedir (BOA. Y. EE. 149/53).

Yatılı ve Gündüzlü Kız Sanayi Mektebinde halıcılığı geliştirmek için geri iade edilmek üzere 1903 yılında Darülacezeden beş adet halı temin edilmiş ve bunlara göre halı dokunmaya çalışılmıştır. Bu halıların cinsleri ve boyutları ilgili belgelerde belirtilmiştir. Bu bilgilere göre Darülacezeden Kız Sanayi Mektebine gönderilen halıların nitelikleri şu şekildedir:

Tablo-1 Darülacezeden Kız Sanayi Mektebine Gönderilen Halı ve Seccadelerin Cinsleri ve Boyutları

	Adet	Numara	Tûlû/Uzunluğu		Arzı/Genişliği		Lira-yı Osmani	Kuruş
			m	cm	m	cm		
Kırmızı Zeminli Muharrer Mihraplı Seccade	1	8						
Mavi Zeminli Mihraplı Madalyonlu Seccade	1	12	1	36	1	12	6	
Kırmızı Zeminli Direkli Mihraplı Seccade	1	55	1	50	-	95	3	75
Yeşil Zeminli Madalyonlu Yün Seccade	1	76	1	74	1	8	3	75
Kırmızı Zeminli Direkli Mihraplı Seccade	1	78	1	58	-	98	3	-
Muharrer İpekli Levha	1	79	-	79	-	49	2	-
Mavi Zeminli Kaba Seccade	1	80	2	09	1	18	2	50
Toplam							30	75
Kaynak: BOA. DH. MKT. 667/15								

19 Mart 1903 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Maarif Nezaretine giden yazıda da Darülacezeden istenilen seccadelerin hususi memur ile Maarif Nezaretine gönderildiği belirtilmektedir (BOA. DH. MKT. 667/15). Darülacezeden gönderilen halı ve seccadelerin zamanında geri verilmemesi üzerine Darülaceze Müdüriyeti halıların iadesini veya bedelinin ödenmesini talep etmiştir. 12 Ağustos 1903 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen yazıda Kız Sanayi Mektebinden Maarif Nezaretine gönderilen beş parça seccadenin hususi memur ile Darülaceze'ye teslim edildiği belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 667/15).

7 Mayıs 1903 tarihli bir müzekkerede Yatılı Kız Sanayi Mektebinde halı imali için yaptırılan üç adet tezgâh için 1.356 kuruş 20 para sarf edildiği ve ilgili evrakın muhasebeye verildiği belirtilmiştir (BOA. MF. İBT. 133/109).

1904 tarihinde Kız Sanayi Mektebinde halıcılığı geliştirmek için bazı çalışmalar yapılmıştır. 22 Şubat 1904 tarihli bir belge bu konuda hayli bilgi sunmaktadır. Bu yazıda “Bîkes ve bî-vâye etfâl-i inâsın ta’lîm ve terbiyeleri maksad-ı mukaddesiyle kuşâd buyurulmuş olan Leylî ve Nehârî Kız Sanayi Mektebinde...” öteden beri diğer sanayi ile halıcılığın da öğretildiği, alet ve edevatın noksan olması ve kız öğrencilerin ekser zamanlarını derslere ayırmaları sebebiyle bu sanat ile pek az meşgul oldukları belirtilmiştir. Yazının devamında nezaretin yeni usul alet ve edevat ile tezgâhlar satın alarak bu sanatı geliştirmek istediği, öğrencilerin öğleye kadar dersleriyle öğleden sonra ise dikiş ve nakış gibi el işleri ile meşgul olduklarından halıcılık sanatının istenilen şekilde gelişmediği, oysa bu sanatın dâhili sanayi için önemli kalemlerinden olduğu ve kız çocuklarının bu sanatla maişetlerini temin edebilecekleri ifade edilerek bu sanatla ilgili olarak şu hususların tasavvur edildiği belirtilmiştir (BOA. MF. İBT. 132/99).

Halıcılık sanayii diğer sanayilerle kıyas edilemeyecek derecede önemlidir. Bu sanata yönlendirilecek çocuklara bu sanatın öğretilmesi mühimdir. Mektebin gündüzlü öğrenci kapasitesi 125 olup yatılı kısmına 37 öğrenci devam ettiğinden gündüzlü kısma 88 öğrenci kaydı mümkündür. Bu düzenleme çerçevesinde sadece halı dokuma ile meşgul olmak üzere fakir çocuklardan on beş çocuğun gündüzlü kısma kaydı ile dokuyacakları halı gelirlerinden her öğrenciye maharetlerine göre 20 paradan 60 paraya kadar yevmiye tahsis edebilmek mümkündür. Yatılı Kız Sanayi Mektebi tabibi Miralay Mehmet Bey Kız Mektebi ile ilgili

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

bir rapor vermiştir. Bu raporda mektep olarak kullanılan binanın yatakhanelerinin gayet dar, duvarlarının basık, alt katlarının rutubetli olduğu, teneffüs edilecek bahçesi bulunmadığı, hususi mesken olarak inşa edilen bir binanın mektep olarak kullanılmaya elverişli olmadığı belirtilmiştir. Bu raporu dikkate alan yetkililer, Darüleytam yapılmak üzere iki üç sene önce Koca Mustafa Paşa civarında geniş bir bostanlık satın alındığını, o zamandan beri hali durduğunu, bu arsa üzerine ihtiyacı karşılayacak bir mektep inşa edilmesi ve gündüzlü öğrencilerin bu binaya taşınması ile bina için ödenen 1000 kuruş kiradan kurtulmanın mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Yine At Meydanı civarındaki halı tezgâhında usta olan kişinin bu binada kurulacak halı tezgâhlarında halıcılığı öğretebileceği ve dokunacak halılar için gerekli malzemenin satın alınması için iki bin kuruş verilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA. MF. İBT. 132/99).

Yatılı ve Gündüzlü Kız Sanayi Mektebi halı muallimelerinden Hatice Hanım'ın emekliliğine dair belgeler onun daha önce nerelerde kaç kuruş maaşla ne kadar süre çalıştığı hakkında bilgi vermektedir. Mülkiye Tekaüd Nezareti Muhasebesinden tanzim edilen *hesap cetveline* göre Hatice Hanım 28 sene görev yapmış ve 22 Ocak 1907 senesinde emekli olmak için dilekçe vermiştir. Hatice Hanım 1883-1886 yılları arasında aylık 200 kuruş maaşla Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi dördüncü muallimeliği yapmış 1886-1892 yılları arasında ise 300 kuruş maaşla aynı görevini sürdürmüştür. 1892-1896 yılları arasında 400 kuruş aylıkla aynı mektepte halı ustalığı, 1896-1909 yılları arasında 500 kuruş maaşla dival ustalığı yapmıştır. Hatice Hanım daimî memuriyet maaşının üçte biri olan 166 kuruş aylık ile 23 Haziran 1908 tarihinde emekli olmuştur (BOA. ŞD. 1077/10).

Hatice Hanım, 18 Ocak 1906 tarihinde Maarif Nezaretine verdiği bir dilekçede Cağaloğlu'nda bulunan Leyli ve Nehari Sanayi Mektebi halı muallimelerinden olduğunu, Cerrahpaşa'da Elvan Dede Kabristanı sokağında bir numaralı hanede ikamet ettiğini, hanesine ait 1902-1903 senesi için birikmiş vergi borcunun maaşından mahsup edilmesini istemiştir (BOA. MF. MKT. 920/20).

18 Mart 1908 tarihli Leyli Kız Sanayi Mektebi Müdüriyetinden nezarete sunulan takirde mektepte mevcut sanayi bilumum beyaz işlerden ibaret olduğu ve bunlar arasında nakış, kasnak, halı, kanaviçe, dival ve kopanaki, dantela ve piyano bulunduğu ifade edilmektedir (BOA. MF. İBT. 203/2).

1903 yılı maarif salnamesinde Kız Sanayi Mektebi halı muallimesi olarak gördüğümüz Seher Hanım'ın 22 Haziran 1909 tarihinde Rüştüye İdaresinden Kız Sanayi Mektebi Müdüriyetine gönderilen yazıda devamsızlığı sebebiyle görevinden azledildiği ve zikredilen muallimeliğin lağvedildiği belirtilmektedir (BOA. MF. İBT. 233/83). 31 Ağustos 1909 tarihli bir belgede ise göreve iade edilmek için dilekçe veren Seher Hanım'ın devamsızlığına binaen Leyli Kız Sanayi Mektebi halı muallimeliğinden azledildiği, memuriyete iadesinin mümkün olmadığı kendisine mazuliyet maaşı tahsis kılınacağı belirtilmektedir (BOA. MF. İBT. 241/62).

4.2. Kastamonu Sanayi Mektebinde Halıcılık

Halıcılık sanatının öğretildiği sanayi mekteplerinden biri de Kastamonu'da idi. Mehmet Galip ismindeki bir ustanın bu mektepte halıcılık sanatı öğretmeye talip olduğu konuya dair belgelerden anlaşılmaktadır. 17 Ocak 1900 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Kastamonu vilayetine ve Kayseri mutasarrıflığına gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre has boya ile ip ve ipek boyaması usulünü Hereke Fabrikasında öğrenerek şahadetname aldığından ve Kayseri Halı Komisyonu tarafından takdirle karşılandığından bahseden Mehmet Galip Usta Kastamonu Sanayi Mektebinde halı dokumayı ve boya karışım usulünü öğretmek üzere muallim olarak tayinini istemektedir. Mehmet Galip'in talebi doğrultusunda ustalıkta istihdamı ve mahalli sanatkârlara boya karışım usulünü öğretmek için her iki mutasarrıflıkla muhabere edilmesi konusu Kastamonu vilayetine tebliğ edilmiştir. Halıcılık sanatı dâhili sanayi en mühimlerinden olması dolayısı ile Kayseri'den

hususî ustalar getirilerek Hereke Fabrika-i Hümayunu'nda renklerin karışım usulü mükemmel şekilde öğretilmiştir. Halıcılık sanatına her yerde revaç kazandırmak önemli bir husustur. Bu ise boya karışımını iyi bilen ustalar yetiştirmekle mümkündür. Göreve talip olan Mehmet Galip Usta, Hereke Fabrika-i Hümayununda sanat tahsil edenlerden olduğundan orada istihdam edilmesi ile mahallî sanatkârların boya usulüne rağbetinin artacağı ve bu şekilde halıcılık sanatının Kastamonu'da revacının temin edileceği, bunun için de Kayseri Mutasarrıflığı ile muhabere yapılması gerektiği belirtilmektedir (BOA. DH. MKT. 2297/85).

Kastamonu Sanayi Mektebinde halıcılık sanatının öğretilmeye başlanması için gerekli olan para piyango tertibi ile temin edilmeye çalışılmıştır. 24 Haziran 1900 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden sadarete gönderilen yazıda Kastamonu Sanayi Mektebinde halıcılık sanatını öğretmek gerekli olan paranın sağlanması için tertip edilecek piyango'nun dört defa olması ve elli bin kuruşu geçmemesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 2364/100).

4.3. Trabzon Sanayi Mektebinde Halıcılık

Trabzon Sanayi Mektebinde de halı ve kumaş dokunmak için faaliyette bulunduğu 1908 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili olarak Trabzon Hamidiye Sanayi Mektebi için hediye edilen halı ve kumaş dokuma makinesinin gümrüksüz geçmesi için 6 Eylül 1908 tarihinde Sadaret Mektubi Kaleminden Rüsumat Emanetine yazı gönderilmiştir (BOA. BEO. 3393/254441).

4.4. Kosova Sanayi Mektebinde Halıcılık

17 Haziran 1907 tarihli bir yazı Kosova Vilayeti Sanayi Mektebinde de halıcılık sanatının öğretildiğini göstermektedir. İlgili yazıda Kosova Vilayeti Sanayi Mektebinde halıcılık ve marangozluk sanatlarının terakkisi için 600 lira civarında gelire ihtiyaç bulunduğu ifade edilerek Kalkandelen kazasının Rokoçova köylerindeki krom madeni imtiyazının ve vilayette kullanılan matbu evrakların basım işinin mektebe verilmesi istenmektedir. Bu taleple ilgili olarak 23 Haziran 1907 tarihinde sadareten Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Kosova Sanayi Mektebi için maden imtiyazı verilmesinin mümkün olmadığı çünkü maden çıkarmanın sermaye ve bilgi gerektirdiği, kıymetli evrakların mektep matbaasında basılmasının da uygun olmadığı belirtilmiştir (BOA. BEO 3084/231226).

4.5. Mamûratülaziz Sanayi Mektebinde Halıcılık

Sanayi mekteplerinde talepler doğrultusunda üzerinde resim bulunan halılar dokunuyordu. Bu bağlamda Elâzığ Sanayi Mektebinde üzerinde Çanakkale haritası bulunan halılar dokunmuştur. 17 Şubat 1918 tarihinde Mamûratülaziz valisi tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre eski Vali Sabit Efendi mülga Mamûratülaziz Sanayi Mektebinde üzerinde Çanakkale haritası bulunan üç adet halı imal ettirmiş ancak bedelini ödememiştir (BOA. DH. UMVM 78/29). 17 Kasım 1918 tarihinde Bitlis valisinin Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda ifade edildiği üzere eski Vali Sabit Efendi dokuttuğu üç adet halıdan birini vilayet namına Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya, diğerini ordu komutanlarından Mustafa Kemal Paşa'ya, vilayet namına takdim etmiştir. Dokunan halıların her birinin bedeli iki bin kuruştur. Halıların toplam bedeli olan altı bin kuruş Sabit Efendi'den tahsil edilmemiştir. İlgili yazıda belirtilen miktar halı bedelinin adı geçen validen tahsil edilip gönderilmesi istenmektedir (BOA. DH. UMVM 78/6).

4.5. Sivas Sanayi Mektebinde Halıcılık

1903 yılında Sivas'ta bir sanayi mektebi kurulmaya ve burada halıcılık ve marangozluk sanatı öğretilmeye çalışılmıştır. 14 Nisan 1903 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden sadarete gönderilen yazıda bu hususta bilgiler bulunmaktadır. İlgili yazıda Sivas'ta inşa edilmekte olan hastanenin yirmi beş yataklı kısmının ihtiyacı karşılayacağı düşünüldüğünden hastanenin bir kısmında sanayi mektebi açılması planlanmakta-

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

dır. İnşa edilecek bu sanayi mektebinde yatılı ve gündüzlü seksen öğrencinin öğrenim görmesi ve burada okuyacak öğrencilere halıcılık ve marangozluk sanatları öğretilmesi planlanmaktadır. İnşa edilecek mektebin masrafları ise halkın ianelerinden ve vilayet dışını da kapsayacak şekilde düzenlenecek piyango tertibinden karşılanması planlanmaktadır (BOA. DH. MKT. 686/45).

4.6. Zor Sancağı Sanayi Mektebinde Halıcılık

Zor Sancağı Sanayi Mektebinde Müslüman olmuş Ermeniler için bir halıcılık sınıfının açılması istenmiştir. Halıcılık sınıfının açılmasına dair Zor sancağı mutasarrıfı tarafından 14 Ağustos 1916 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta kadın ve çocuk altı kimsesiz Ermeninin ihtida için bir şahsın evine sığındığı, bu kişilerin uzun süre bu kişinin evinde kalamayacağı, resmi işlemlerin yapılmasından sonra ihtida edenlerin Ermeniler içerisine terk edilmelerinin uygun olmayacağı, bunlara sığınacakları bir yer ile ihtiyaç duydukları eşyalar ve yiyecekler için belli bir miktar paranın tahsis edilmesi gerektiği ve bazılarının ise çalışmalarını sağlamak için sanayi mektebinde halıcılık sınıfının oluşturulmasının zaruri olduğu ifade edilmektedir (BOA. DH. ŞFR. 513/95).

4.7. Konya Sanayi Mektebinde Halıcılık

1901 yılında tamamlanan Konya Sanayi Mektebinde halı ve kilim sergisi düzenlenmiş ve bu sergiden elde edilen gelirlerle ve halktan toplanan yardımlarla okulun masrafları karşılanmaya çalışılmıştır 1901 yılında Konya Sanayi Mektebinde demirhanenin bulunduğu yere halı bölümü açılmış, açılan bu bölüm ile bölge ekonomisine katkı sağlanmaya çalışılmıştır (Karataşer, 2017: 132, 130, 137).

5. Farklı Vilayet Ve Sancaklarda Mektep Harici Halıcılık Eğitimi

Osmanlı Arşivinde yer alan belgeler halı nesci öğretiminin yukarıda belirtilen sanayi mektepleri ve hayır kurumları ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Farklı vilayet ve sancakların ahalipleri bu sanatın kendilerine öğretilmesi için yerel idareciler nezdinde girişimde bulunmuş ve halı ustaları gönderilmesini istemişlerdir. Aşağıdaki başlıklarda bu girişimler ve taleplerle ilgili bilgilere yer verilmiştir.

5.1. Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayetinde Halıcılık

7 Şubat 1910 tarihli Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Meclis-i Umumisine ait mazbataya göre vilayete bağlı kazalar için halı ustası talep edilmiştir. İlgili mazbatada masrafları kendilerine ait olmak üzere halı dokumak ve imal etmek için sadece muallime maaşının hükümetçe verilmesi şartıyla Midilli adasının Molova kazasıyla Sığır nahiyesi ve Limni adası mülhakatından İmroz kazası İslam ve Hristiyan ahalipleri için Rumcaya vakıf Gördes ve Uşak taraflarından halı muallimesi gönderilmesi istenmektedir (BOA. MF. İBT. 264/61). Bu talebe dair Meclis-i Kebir-i Maarifin 1 Mart 1910 tarihli yazısı bulunmaktadır. Bu yazıda halı dokunan ve imal edilen yerlerde bizzat bulunmadıkça halı sanatını tahsil etmenin mümkün olmadığını şimdiye kadar yaşanan tecrübelerden anlaşıldığı, bu sanatı öğrenmek arzusunda bulunanların halı dokunan Uşak ve Gördes gibi yerlere gönderilmesi gerektiği belirtilmiş ve 5 Mart 1910 tarihinde vilayete Meclis-i Kebir-i Maarifin düşüncesi doğrultusunda yazı göndermiştir (BOA. MF. İBT. 264/61).

5.2. Menteşe Sancağında Halıcılık

1917 tarihli bir belge Menteşe sancağında halıcılık ve dokumacılık sanatına yer verildiğini göstermektedir. Bu belgede bu sanatların hangi mektep programına dahil edildiği ilgili yazıdan anlaşılamamaktadır. 23 Ekim 1917 tarihinde Maarif Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bu yazıda Menteşe Sancağına ait 1916-1920 senelerinde uygulanacak beş senelik programda 1917 senesi programına dâhil edilmiş olan halıcılık ve dokumacılık şubelerinin Darülmuallimata ilhakının caiz olmayacağı belirtilmiştir (BOA. DH. UMVM. 82/50).

5.3. Kırşehir’de Halıcılık

Dokunan halıların revaç bulması, malzemelerinin kaliteli ve boya karışımlarının tekniğine uygun olmasına bağlı idi. Halıcılık sanatında ilerleme sağlamak isteyen yerler bu sanatta ilerlemiş, bu konuda bilgili ve mahir olan yerlerin ustalarından dokuma ve boyama usulünü öğrenmeye çalışmışlardır. 11 Eylül 1898 tarihinde Kırşehir mutasarrıflığına gönderilen tahriratta, Kırşehir kasabasının halı ve seccade dokumada ve üretiminde pek ziyade şöhretli olduğu ancak birkaç seneden beri sahte ve adi boya kullanılması ve Avrupa çiçeklerinin taklit edilmesi sonucu revaç bulmamaya başladığı belirtilmektedir. Bu revacı sağlamak için Hereke Fabrikasından numune halı ve seccade resimleri ile halis boya çeşitleri ve boyaların imal şeklini bilen bir ustanın geçici olarak gönderilmesi istenmiştir. Eski şark dokuma örneklerini içeren bir albümün ancak üç dört bin kuruşa satın alınabileceği, bu iş için bu kadar akçe verilemeyeceği belirtilerek Kayseri’de imal olunan halı ve seccade numunelerinin istenmesinin daha uygun olduğu belirtilmiştir. Halı ve seccadelerde iyileştirme yapılması hususunda Hazine-i Hassa ile görüşülmüş ise de Hereke Fabrika-i Hümayunundan usta gönderilmesinin mümkün olmadığı cevabı verilmiştir. Bu durum karşısında önce Kayseri’den boyama ve dokuma usullerini Fabrika-i Hümayunda öğrenmesi için bir usta gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Boya tekniğini öğrenip Kayseri’ye dönen ustanın Kırşehir’den gönderilecek ustayı eğitmesinin daha uygun olduğu ifade edilerek buna göre işlem yapılması istenmiştir (BOA. MF. MKT. 2104/118). Kayserili ustalardan bazısı Kırşehir’e giderek burada halıcılığın gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu anlamda, katkılarından dolayı Kayserili Kazazyan Karabet’e madalya verilmiştir (BOA. MF. MKT. 2164/19).

Kayseri tüccarlarından Kuyumcuyan Karabet Avrupa’dan getireceği Nitrit Dosor isimli eczanın gümrüklerden geçişi için izin istemiştir. Getirilmek istenen bu ecza çivit gövez ve mor renkte ipliklerin boyanmasında kullanılacaktır (BOA. MF. MKT. 2309/70).

5.4. Isparta’da Halıcılık

Isparta sancağında halıcılık sanatını gayrimüslimlerin kurdukları tezgâhlarda öğrenmeye çalışan kızlar vardı. 3 Şubat 1908 tarihinde Adliye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda bunun nasıl gerçekleştiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu yazıda, yapılan adli teftişlere göre Isparta gayrimüslim ahali tarafından açılmış olan halı tezgâhlarında buluşa ermiş Müslüman kızların çalıştırılması sebebiyle tecavüzler meydana geldiği, bunun önlenmesi için mahalli Ziraat Bankasından yeterli miktar borç alınarak Müslüman kızların çalışabileceği halı fabrikalarının kurulması gerektiği belirtilmiştir. Dâhiliye Nezaretinden Konya vilayetine gönderilen 2 Mart 1908 tarihli yazıda ise bahsedilen tecavüzlerin önlenmesi için öyle fabrikalar kurulmasına gerek olmadığı, tezgâh denilen şeylerin evlerde de kurulabildiği, bunun Sivas ve Ankara vilayetlerinde örneklerinin bulunduğu, halı müsait olanların halı tezgâhları kurması için teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 1238/18).

5.5. Manastır Vilayetinde Halıcılık

Masrafları kendilerine ait olmak üzere halıcılık sanatını ahalisine öğretmek isteyen yerlerden biri de İlbasan kazasıdır. Konu ile ilgili olarak Manastır vilayetinden Dâhiliye Nezaretine 25 Mart 1911 tarihinde gönderilen yazıda İlbasan kazasında masrafları belediye tarafından karşılanmak üzere pek çok yerde halıcılık mektebinin açılacağı dolayısıyla halı muallimesine ihtiyaç duyulduğu bu ihtiyacın temini için Aydın vilayeti ile Manisa mutasarrıflığı ile irtibata geçildiği belirtilmiştir (BOA. DH. MUİ. 143/4).

5.6. Bulgaristan Komiserliğinde Halıcılık

Bulgaristan komiserliği de dokumacılık sanatını geliştirmek isteyen yerlerdendi. 1 Ağustos 1907 tarihli bir belgede bu hususta bilgiler bulunmaktadır. Bu belgeye göre Köstendil İdare Meclisi ve Belediyesi ge-

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

çen sene masrafları kendilerine ait olmak üzere kilimcilik dersleri açmışlar ve bu derslere devam edenler memnuniyet verici kilimler dokumuşlardır. Zikredilen meclis ve belediye bu defa da halıcılık kursu açmayı düşünmekte ve bu hususta Ticaret Nezaretinden yardım talep etmektedir (BOA. A. MTZ. (04) 159/63).

24 Ağustos 1907 tarihinde sadarete gönderilen bir yazıdan anlaşıldığına göre Bulgaristan Halı Tüccarları Sendikası Bulgaristan'ın toplam halı ihracatını artırmak için Prens Ferdinand'ın vefatının sene-i devriyesine tesadüf eden tarihte Filibe'ye yirmi beş km mesafede bulunan Panakürişte kasabası Kız İdadi Mektebinde bir halı sergisi açmıştır. Yazının devamında Panakürişte halı mektebi ve tezgâhı muallim ve müdürü olan Bogosyan isimli ustanın Bulgaristan halı mamulatının mükemmel bir koleksiyonunu hamil olarak yabancı halı tüccarı ile daha sıkı ticari münasebet temin etmek için Paris, Londra New York şehirlerine gönderileceği belirtilmekte ve bu hususun bilgi amaçlı sadarete bildirildiği ifade edilmektedir (BOA. SFR. 04. 817/105).

Sonuç

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'nın Avrupa ile olan ticaretinde artış yaşanmıştır. Artan bu ticaret içerisinde Anadolu'da dokunan halıların önemli bir yeri vardı. Avrupa'da Türk halılarına olan ilginin artması bu sanatın eski halıcılık merkezleri dışında da yaygınlaşmasını sağlamıştır. 19. Yüzyıl sonlarına doğru özellikle bazı vilayetlerdeki kız rüştiyelerinde halıcılık kursları açılmaya başlanmıştır. Bu kurslarda karşılaşılan en büyük sorun halı ustası eksikliği ve ustaya ödenecek paranın teminiydi. Bazı vilayetlerde ahali kurs binalarını, tezgâhları ve malzemeyi temin ettiklerini belirterek Maarif Nezaretinden halı muallimesi talep etmişlerdir. Bakanlık bunların büyük kısmına olumlu cevap vermiş ise de bazılarında bütçe imkânları sebebiyle müspet cevap verememiştir. Nezaret kız rüştiyelerinde bu kursların mektep programlarına zarar vermeden uygulanmasını istemiştir. Birbirini taklit eden pek çok vilayet yöneticisi kız rüştiyelerinde halıcılık kursu açmak için çaba göstermiştir. Bu taleplerin artmasında gayrimüslim mekteplerinde bu kursların açılması ve Müslüman kızların bu mekteplere gitmesi de etkili olmuştur. Yetkililer 19. Yüzyıl sonlarında başlayan ve II. Meşrutiyet dönemine kadar devam eden kız rüştiyelerindeki halıcılık kurslarından istenilen neticenin alınmadığını bu sanatın en güzel, uygulamalı olarak halıcılıkla şöhrat bulan yerlerde öğrenilebileceğini belirtmişlerdir.

Anadolu'da Bitlis, Adana, Kırşehir, Konya, Elâzığ, Diyarbakır, Denizli, Van, Erzurum, Balkanlar'da Kosova ve Selanik vilayetlerinin bazı kazalarındaki kız rüştiyelerde halıcılık eğitimi verilmeye çalışılmıştır. Bu vilayetlerde bir hevesle başlanan halıcılığın muallim tayini suretiyle öğretilmediği, nezaretin ustalara para tahsis etmemesi gibi nedenlerle başarılı olmadığı görülmüştür. Van ve Diyarbakır gibi yerlerin yöneticileri dokumada kullanılan yünün belirtilen yerlerde bolca bulunduğunu nezaretin ustalara maaş tahsis etmemesi, muallim bulunamaması gibi sebeplerle buralarda dokumacılık başarılı şekilde sürdürülemediği. Bunlar yanında bakanlık mekteplerde sürdürülen halıcılık kurslarının eğitim programlarının aksatmasından da endişe duymuştur. 1914 sonrasında halıcılığa dair fazla belge ve bilgi bulunmaması bu mekteplerde yürütülen halıcılık kurslarının sonlandırıldığını göstermektedir.

Kız rüştiyeleri dışında hayrî kurumlardan Darülacezede ve Darülhayr-ı Âlide halıcılık sanatı öğretilmeye çalışılmıştır. Bu kurumlarda halıcılık sanatını icra etmek için usta bulmak, malzeme temin etmek için hayli çaba sarf edilmiştir. Darülacezede dokunan halılara rağbeti artırmak için İngiltere'den makine ve dokuma malzemeleri temin edilmeye çalışılmıştır. Tüm bu çabalara rağmen Darülacezede öğretilen pek çok sanatın 1910 yılında kaldırılmasına karar verilmiştir. Kaldırılan sanatlar içerisinde halıcılık da bulunmaktadır. Bu kurumlarda öğretilen sanatlar ile şahıslara hayatlarını devam ettirmeye yarayacak

bir meslek kazandırılmak amaçlanmıştır. Ancak buralarda barınanların aciz, sakat ve bakıma muhtaç olmaları ve bunun hayat boyu sürececek bir durum olması sebebiyle bu sanatlarla hayatlarını sürdürmelerinin mümkün olmadığı düşünülmüştür. Darülhayr-ı Âlide ise kurulduğu yıldan itibaren halıcılık sanatı öğretilmeye başlanmış ise de 1904 yılından itibaren bu faaliyet yavaşlamıştır.

Islahhanelerin devamı olan sanayi mekteplerinde de halıcılık sanatı öğretilmeye çalışılmıştır. Kız Sanayi Mektebi bu sanatın öğretilmeye çalışıldığı önemli mekteplerdendi. Bünyelerinde sanayi mektebi bulunan vilayet yöneticileri ve maarif müdürleri halıcılık kurslarının açılması için yoğun çaba göstermişlerdir. Yöneticiler halıcılığın dâhili sanayiin önemli kollarından olduğunu düşünerek ve bu sanatla pek çok kişinin geçimini sağlayacağı düşüncesi ile sanayi mekteplerinde bu sanatın öğretilmesini istemişlerdir. Sadece Anadolu şehirlerinde değil bazı Balkan şehirlerinde ve Akdeniz adalarında halıcılık sanatı geliştirilmeye çalışılmış ve hükümetten halı ustası talep edilmiştir. Sonuç olarak, Anadolu halılarının Avrupa'ya olan ihracı ahalinin bu sanata olan ilgisini artırmış, bu ilginin sonucu olarak gerek kız rüştiyelerinde ve gerekse sanayi mekteplerinde halıcılık eğitimi formel olarak verilmeye çalışılmış ancak bunda çok da başarılı olunamamıştır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

1.1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü BOA. DH. UMVM 118/36; 75/27; 78/14.

Dâhiliye Mektubi Kalemî, BOA. DH. MKT. 1270/59; UMVM 78/29; 78/6; 82/50.

İrade Dâhiliye, BOA. İ.DH. 1360/40.

Dâhiliye Mektubi Kalemî, BOA. DH. MKT. 2327/87; 2519/75; 2550/76; 1042/18; 1099/26; 1185/45; 2214/28; 2349/75; 2350/120; 890/3; 2382/40; 561/16; 955/37; 840/36; 840/36; 1068/3; 1099/27; 1217/51; 2626/62; 2699/24; 1250/73; 1262/69; 1324/69; 2659/20; 2659/20; 1263/78; 668/60; 887/5; 621/26; 2225/21; 2780/58; 667/15; 667/15; 2297/85; 2364/100; 686/45; 1238/18; 1238/18.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî, BOA. MF. MKT. 761/63; 781/70; 838/40; 878/47; 882/28; 539/52; 705/44; 381/55; 381/55; 952/66; 399/40; 1135/9; 1135/9; 885/29; 1116/19; 1116/19; 381/55; 770/2; 600/33; 6639/16; 1033/2; 118/25; 360/42; 920/20; 2104/118; 2164/19; 2309/70.

Dâhiliye Kalem-i Mahsus, BOA. DH. KMS. 41/37.

Dâhiliye Muamelat, BOA. DH. TMIK.M. 103/32.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemî, BOA. MF. İBT. 234/66; 400/48; 351/71; 356/75; 134/90; 132/99; 133/109; 203/2; 233/83; 241/62; 264/61;

İrade Taltifat, BOA. İ. TAL. 175/43.

Yıldız Esas Evrakı, BOA. Y. EE. 149/53.

Şurayı Devlet; BOA. ŞD. 1077/10.

Bab-ı Ali Evrak Odası, BOA. BEO. 3393/254441; 3084/231226;

Muhaberat-ı Umumiye İdaresi; BOA. DH. MUİ. 143/4.

Sadaret, Bulgaristan, BOA. A. MTZ. (04) 159/63.

Hariciye Nezareti Londra Sefareti, BOA. SFR. 04. 817/105.

1. 2. Düstur Tertipleri

“Kız Sanayi Mektebinin Teşkiline Dair Nizamname” Düstur, 1. Tertip, Zeyl 4, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1302.

“Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi” Düstur, I. Tertip, C. 2, Matbaa-i Amire, 1289, 257-276.

“Islahanelere Dair Nizamname” Düstur, I. Tertip, C. 2, Matbaa-i Amire, 1289.

“Darülaceze Nizamnamesi” Düstur II. Tertip, C. 8, İstanbul Evkaf Matbaası, 1928, 901-906.

1. 3. Salnameler

1318 Sene-i Hicriyesine ait Salname-i Vilayet-i Bitlis, Üçüncü Defa, Vilayet Matbaası, 1318.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1316, Matbaa-i Amire, Darülhilafe, 1316.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321, Asır Matbaası, 1321.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Akalın, Şükrü Halûk (2011). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu. Ankara.

Akyüz, Yahya (2008). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S. 2008*. Ankara: Pegem Yayınları.

Arseven, C. Esat (1984). *Türk Sanatı*. Yersiz: Cem Yayınevi.

Çeber, Kübra (2017). Osmanlı Modernleşme Sürecinde Sanayi Mektepleri Bağlamında Ankara Sanayi Mektebi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı. Ankara.

- Düzzün, İ. Cahit (2018). Osmanlı Modernleşme Sürecinde Selanik Sanayi Mektebi. Yüksek Lisans Tezi, Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Artvin.
- Ergin, Osman (1977). *Türk Maarif Tarihi*. C. 1-2. İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergin, Osman (1977). *Türk Maarif Tarihi*. C. 3-4. İstanbul: Eser Matbaası.
- İnalçık, Halil (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*. Çev. Halil Berk-tay, İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalçık, Halil (2021). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*. Üçüncü Basım, İstanbul: Türkiye İş Ban-kası Kültür Yayınları.
- Kapıcı, H. Zeki (2013). "Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin: Darülhayr-ı Âli Örneği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (C. 6, S. 28), 166-180.
- Kapıcı H. Zeki (2012). Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu olarak Darülhayr-ı Âli. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı. Kayseri.
- Karataşer, Büşra (2017). "Konya Hamidiye Sanayi Mektebi (1901-1906)". *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (C. 6, S. 1), 121-138.
- Korkmaz, Şerif (2018). "Üsküp Sanayi Mektebi (1897-1912)". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, (Yıl 16, S. 25), 249-283.
- Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi (2001). *Maârif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı -XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-*. Haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Nuhoğlu, H. Yavuz (1993). "Darülaceze". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 8), İstanbul, 512-514.
- Muşmal, Hüseyin (2007). "1901 Yılında Konya'da Açılan Halı-Kilim Sergisi ve 1899 Tarihli Sergi Talimat-namesi". *I. Uluslararası Türk El Dokumaları Kongresi Bildirileri*. Ed. A. Aytaç. Konya: Konya Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları. 241-249.
- Ölçer, Nazan (2002). "Osmanlı Dönemi Halı Sanatı". *Osmanlı Uygarlığı 2*. Yay. Haz. Halil İnalçık, Günsel Renda. Ankara: Kültür Bakanlığı. 789-823.
- Önder, Mehmet. (1963). "Anadolu'da Açılan İlk Halı-Kilim Sergisi ve Mareşal Hindenburg'a Hediye Edilen Bir Konya Halısı". *Türk Etnoğrafya Dergisi*, (6), 98-101.
- Özdemir, Savaş (2015). *II. Abdülhamid Devri Vilayet Sanayi Mektepleri*. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Kilis.
- Yıldırım, Nurhan (2014). "Sultan II. Abdülhamid'in İnsanlığa Açtığı Şefkat Kapısı: Darülaceze". *Vefatının 95. Yılında Sultan Abdülhamid Han Sempozyumu 2013*. ed. Nevzat Özkaya. İstanbul: Darülaceze Yayın-ları. 46-53
- Yıldırım, M. Ali (2013). "Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi". *Karadeniz Araştırmaları*, (37), 71-90.
- Yıldız, Hatip (2009). "Bir Okul Stratejik Plan Örneği Olarak Diyarbakır Hamidiye Sanayi Mektebi Nizamna-mesi". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergi*, (Yıl 1, S. 1), 84-87.
- Yılmaz, Emrah (2020). "Bir Zamanlar Anadolu'da Halı Dokumak: The Oriental Carpet Manufactures Limi-ted (Şark Halı Kumpanyası) ve Osmanlı Halıcılığındaki Önemi (1907-1914)". *Eskişehir Osman Gazi Üni-versitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 291-333.
- Yılmaz, Emrah (2021). "Osmanlı'nın Son Döneminde Konya'da Halıcılık ve Konya Halı Kilim Sergisi". *Av-rasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, (Haziran C. 9 / S. 27), 360-388.

